

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

### Πρώιμη ιστορία και εθνογραφία των Αντών

#### *A. Χώρος εγκατάστασης και πρώτες ιστορικές μαρτυρίες*

Οι πρώιμοι Σλάβοι (Σκλαβηνοί και Άντες) εμφανίστηκαν στον Κάτω Δούναβη πιθανότατα στα τέλη της βασιλείας του Αναστάσιου. Τα σλαβικά φύλα που εγκαταστάθηκαν βόρεια του Κάτω Δούναβη και επιδίδονταν σε επιθέσεις νότια του ποταμού ήταν εκείνα με τα οποία ήλθαν αρχικά σε επαφή οι Βυζαντινοί. Οι πρώτες επαφές είχαν ως αποτέλεσμα και την παράθεση σχετικών μαρτυριών στις βυζαντινές πηγές, στις οποίες αντικατοπτρίζεται -και για αυτούς- η εικόνα ενός βαρβαρικού λαού. Οι βυζαντινές πηγές ωστόσο παρέχουν ελάχιστες πληροφορίες για την ιστορία των Σλάβων ή για τις περιοχές που αυτοί επεκτάθηκαν πριν την εμφάνισή τους στον Κάτω Δούναβη.<sup>111</sup>

Η έλλειψη επαρκών μαρτυριών, σε συνδυασμό με την ταχύτατη εξάπλωση των Σλάβων, καθιστούν δυσδιάκριτο τον χώρο από τον οποίο επεκτάθηκαν προς τα νότια και δυτικά. Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις μνείες, τα γλωσσολογικά δεδομένα και κυρίως τα αρχαιολογικά τεκμήρια, διατυπώθηκαν ποικίλες απόψεις για τον εντοπισμό της αρχικής πατρίδας και -κατ' επέκταση- του χώρου εθνογένεσης των Σλάβων. Οι κυριότερες από αυτές μπορούν να συνοψιστούν στις εξής:

α) η περιοχή της Πολεσίας, η οποία καλύπτεται από τα έλη του Πριπέτ, στο έδαφος της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας. Σε αυτή την περιοχή, όπου βρίσκεται και το Κόρτσακ (τοπωνύμιο κοντά στο Ζιτομίρ της Ουκρανίας), εντοπίστηκε χειροποίητη κεραμική (τύπος Κόρτσακ ή

111 Litavrin 1986:24. Braichevs 'kii 1991/2:126. Schramm 1995:172. Motsia 2011/5:38, 40.

Κόρτσακ-Πράγας) και ημιυπόγειες κατοικίες που χρονολογούνται στον 5ο αιώνα.

β) Η περιοχή μεταξύ του Όντερ και του Βιστούλα στην Πολωνία, όπου αναπτύχθηκε και θεωρήθηκε ως σλαβικός ο προϊστορικός λουσατικός πολιτισμός, στον οποίο απαντούν τεφροδόχες υδρίες. Πρόκειται για τη θεωρία των αυτοχθόνων, που υποστηρίζει μέρος των Πολωνών ερευνητών (*σχολή του Πόζναν*).<sup>112</sup>

γ) Ο χώρος μεταξύ του Άνω Δνεϊστερου και του Άνω Προύθου στα Καρπάθια (έως και τον Δνείπερο) κατά τον 5ο αιώνα, στον οποίο ζούσαν πληθυσμοί που είχαν επαφές με τον ύστερο Τσέρνιαχοβ.<sup>113</sup>

Η πρώτη φάση της εξάπλωσης των Σλάβων (μεταξύ 500 και 550) διακρίνεται από τη διάδοση των κύριων πολιτισμικών τους στοιχείων προς τέσσερις κατευθύνσεις: α) τον Κάτω Δούναβη, β) κατά μήκος του βόρειου τμήματος των δυτικών Καρπαθίων, μέσω της νότιας Πολωνίας, γ) κατά μήκος του νότιου τμήματος των δυτικών Καρπαθίων (δυτική Σλοβακία και Μοραβία) προς τη Βοημία, τον Μέσο Δούναβη και τον Έλβα, δ) προς τα ανατολικά και νοτιοανατολικά στην Ουκρανία.

Στην πρώτη περίπτωση η μετακίνηση των Σλάβων πραγματοποιήθηκε πιθανόν από τη δυτική Ουκρανία (Βολυνία, Άνω Δνεϊστερος και Τέτερεβ) και τη Μολδαβία κατά μήκος του Προύθου και μέσω στενών πεδιάδων στους πρόποδες των ανατολικών Καρπαθίων.<sup>114</sup> Αναφορικά με τους πρώιμους σλαβικούς πολιτισμούς, η επέκταση των φορέων του Κόρτσακ-Πράγας παρατηρείται προς τα δυτικά και τα νοτιοδυτικά (στην Κεντρική Ευρώπη και τον Κάτω Δούναβη αντίστοιχα), του Πένκοβκα προς τα νοτιοανατολικά, αλλά και τον χώρο του Κάτω Δούναβη, ενώ του Κολότσιν μόνο προς τα βόρεια, δίχως να διαδοθεί έξω από τα όρια της τέως ΕΣΣΔ.<sup>115</sup>

Κατά τη δεύτερη φάση της (550-600) η σλαβική εγκατάσταση επεκτάθηκε βαθύτερα στη δασική ζώνη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Το σύνολο των πολιτισμικών στοιχείων, όπου κυριαρχεί ο πολι-

112 Βλ. σχετικά Schenker 1996:1-2. Barford 2001:41. Buko 2008:17, 62. Βλ. επίσης παραπάνω, υποσ. 108.

113 Godłowski 1983:278-281 (χώρος διαμόρφωσης του Κόρτσακ-Πράγας η Βολυνία, η Ποδολία και η βόρεια Βουκοβίνα). Parczewski 1993:125. Βλ. επίσης Goehrke 1992:78. Barford 2001:41-42. Buko 2008:57-59.

114 Teodor 1980:26. Godłowski 1983:272-273. Braichevs'kii 1991/2:131. Barford 2001:47-48, 52-55. Buko 2008:62.

115 Goehrke 1992:17-18. Terpilovskii 2004:135.

τισμός Κόρτσακ-Πράγας, παρουσιάζει ομοιομορφία από την Ουκρανία έως τον Έλβα. Στον Κάτω Δούναβη θεωρείται πιθανή η κάθοδος ενός δεύτερου κύματος από την κεντρική Ουκρανία. Γύρω στα μέσα του βου αιώνα επίσης, χρονολογείται η εγκατάσταση των Σλάβων στον χώρο της Κάτω Αυστρίας ενώ προς τα τέλη του βου και τις αρχές του 7ου αιώνα σλαβικοί πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Καρινθίας, της Σλοβενίας και της Ιστρίας.<sup>116</sup>

Για τον χώρο εγκατάστασης των Αντών οι μαρτυρίες που διαθέτουμε προέρχονται από τον Ιορδάνη και τον Προκόπιο. Οι δύο συγγραφείς εκλαμβάνουν τους Σκλαβηνούς και τους Άντες ως κλάδους του ίδιου λαού (πάντα όμως διακριτούς μεταξύ τους), ενώ ο Ιορδάνης, εξαιτίας της πιθανής καταγωγής του από το Νοβιόδουνον, θεωρείται αυτόπτης μάρτυρας των εξελίξεων στον Κάτω Δούναβη.<sup>117</sup> Η διάκριση των δύο λαών στις πηγές καθιστά εύλογη την υπόθεση ότι οι Σκλαβηνοί και οι Άντες είχαν διαμορφώσει μία ιδιαίτερη ταυτότητα.<sup>118</sup>

Με κύρια σημεία αναφοράς μεγάλους ευρωπαϊκούς ποταμούς, ο Ιορδάνης οριοθετεί τον χώρο εγκατάστασης των Σκλαβηνών μεταξύ του Βιστούλα, του Δνεϊστερου και του Κάτω Δούναβη (όπου βρίσκεται το Νοβιόδουνον και πιθανόν ο αιγιματικός *lacus Mursianus*), και των Αντών μεταξύ του Δνεϊστερου και του Δνείπερου. Για τους πρώτους αναφέρει επίσης ότι ζουν σε δάση και έλη.<sup>119</sup> Συμπληρωματικές πληροφορίες για τον χώρο εγκατάστασης των Αντών παρέχει ο Προκόπιος, ο

116 Friesinger 1976:7-9. Braichevs 'kii 1991/2:131-132. Barford 2001:56, 73. Štih 2010:87-103.

117 Sedov 1978:164. Schramm 1995:172. Darden 2004:143.

118 Živković 2007:34.

119 Ιορδάνης, *Getica*, V 35: 63: *Slaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt.* Waldmüller 1976:19-20. Sedov 1978:164. Werner 1980:578. Schenker 1996:9. Schramm 1995:169. Madgearu 1997:87-89. Prikhodnik 1991/2:136. Baran 1997:156. Curta 1999:324-325 του ίδιου 2001:39. Barford 2001:35, 50. Darden 2004:143, 152-153. Szmoniewski 2010:63. Kazanski 2013:35. Κατά τη γνώμη μας είναι λανθασμένη η θέση των Werner (στο ίδιο:578), Schramm (στο ίδιο:170) και Curta (στο ίδιο:326) ότι οι Άντες ήταν οι γενναιότεροι ανάμεσα στους Venethi, καθώς στο κείμενο γίνεται αναφορά στους λαούς περίξ της Μαύρης Θάλασσας. Σε αυτή τη μαρτυρία του Ιορδάνη, η οποία απαντά και στον Προκόπιο (*Υπέρ τῶν πολέμων*, VII, 22. 5: 395: ... Ἄνται δὲ τῆ σφετέρᾳ ἀρετῇ...), ο P. Shuvalov (2000/5:141-144), διακρίνει μία γοτθική προφορική παράδοση για την γενναιότητα των Αντών (σε αντίθεση με τους πολυάριθμους αλλά απόλεμους Venethi), χρήσιμη για την Κωνσταντινούπολη κατά την σύναψη της συνθήκης με τους Άντες το 545/46.

οποίος εντάσσει τόσο τους Άντες όσο και τους Σκλαβηνούς στον βαρβαρικό κόσμο και επαναλαμβάνει συνήθεις κοινούς τόπους.<sup>120</sup> Στο έργο του *Ἐπὲρ τῶν πολέμων* ο βυζαντινός ιστορικός αναφέρει αφενός ότι οι Άντες ζούσαν βόρεια των Ουτιγούρων (οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι επάνω από την Αζοφική) και αφετέρου ότι οι Άντες, μαζί με τους Σκλαβηνούς, ζούσαν στη βόρεια όχθη του Δούναβη.<sup>121</sup> Επίσης, αν και δεν αναφέρει τον ποταμό Δνεϊστερο ως όριο μεταξύ Σκλαβηνών και Αντών, ο Προκόπιος επιβεβαιώνει τη μαρτυρία του Ιορδάνη για τη γειτνίασή τους.<sup>122</sup>

Εκτός από αυτές τις πληροφορίες, τα δεδομένα για τον χώρο της αντικής εγκατάστασης συμπληρώνονται από τα ευρήματα του πολιτισμού Πένκοβκα. Ταυτιζόμενα σχεδόν με τις μαρτυρίες των γραπτών πηγών, τα ευρήματα αυτά εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στον χώρο δάσους-στέπας της Ουκρανίας, με κέντρο την περιοχή μεταξύ Δνεϊστερου και Δνειπερου, ενώ ορισμένα απαντούν και στη ζώνη της στέπας, μεταξύ του Ζαπορόγιε και του Δνειπεροπετρόβσκ. Στα ανατολικά τα ευρήματα εκτείνονται έως τους ποταμούς Ντόνετς και Όρελ και στα δυτικά έως τον Προύθο και τον Κάτω Δούναβη.<sup>123</sup>

Το γεγονός ότι ο Ιορδάνης αναφέρει στην περιγραφή του τον αρχαίο λαό των Venethi, έχει οδηγήσει σε υποθέσεις που είτε ταυτίζουν τους Άντες με αυτούς είτε θεωρούν τις πληροφορίες των *Getica* ως ανταποκρινόμενες στις συνθήκες του 4ου και όχι του 6ου αιώνα.<sup>124</sup> Σύμφωνα

120 Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 14.22: 357: τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, ... ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἄλλα ὡς εἰπεῖν ἅπαντα ἑκατέρους ἐστὶ τε καὶ νενόμισται τούτοις ἄνωθεν τοῖς βαρβάροις. Werner 1980:575. Dagron 1987:215. [Καρδαράς 2008α](#):196, υποσ. 46. Για την εικόνα των βαρβάρων βλ. Gillett 2008:392-408.

121 Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, VIII, 4. 8-9: 501: αὕτη δὲ ἡ Λίμνη [Μαιώτις] ἐς τὴν ἀκτὴν Πόντου τοῦ Εὐξείνου τὰς ἐκβολὰς ποιεῖται. ἄνθρωποι δὲ, οἱ ταύτη ᾤκηται, Κιμμέριοι μὲν τὸ παλαιὸν ὠνομάζοντο, τανῦν δὲ Οὐτίγουροι καλοῦνται. καὶ αὐτῶν καθύπερθεν ἐς βορρᾶν ἄνεμον ἔθνη τὰ Ἀντῶν ἄμετρα ἴδρυνται' στο ίδιο VII, 14. 30: 358: διὸ δὴ καὶ γῆν τινα πολλὴν ἔχουσι' τὸ γὰρ πλείστον τῆς ἐτέρας τοῦ Ἰστροῦ ὄχθης αὐτοὶ νέμονται' στο ίδιο V, 27. 2: 130: καὶ αὐτῶν οἱ πλείστοι Οὐννοὶ τε ἦσαν καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται, οἱ ὑπὲρ ποταμὸν Ἰστρον οὐ μακρὰν τῆς ἐκείνῃ ὄχθης ἴδρυνται. Sedov 1978:164. Ditten 1978:93, υποσ. 2 (το ανατολικό τμήμα των Αντών ζούσε βόρεια των Κουτριγούρων, ἴητο βόρεια της Αζοφικής Θάλασσας). [Prikhodniuk 1991/2](#):136. Baran 1997:156. Curta 2001:39. Motsia 2011/5:40. [Szmoniewski 2010](#):64-65. [Kazanski 2013](#):37-38.

122 Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 40. 5: 476: Ἄνται, οἱ Σκλαβηνῶν ἀγχιστα ᾤκηται, ...

123 Για τις απόψεις γύρω από τα όρια της αντικής εγκατάστασης βλ. Sedov 1978:164-166, 171. Bonev 1983:113. Milchev 1980:277. Werner 1980:574, 578. [Schramm 1995](#):176-177. [Prikhodniuk 1991/2](#):136. Goehrke 1992:16. Prikhodniuk 1998:12, 14, 21-22. Barford 2001:63. [Szmoniewski 2010](#):69-70.

124 Werner 1980:585. Βλ. επίσης Goehrke 1992:136.

με άλλους μελετητές, οι Άντες ταυτίζονται με τους *Venedi* της *Tabula Peutingeriana*, οι οποίοι ζούσαν μεταξύ του δέλτα του Δούναβη και του Δνεϊστερου (απ' όπου και επεκτάθηκαν προς τον Δνείπερο),<sup>125</sup> ή αποτελούσαν το ανατολικότερο τμήμα των Venethi, μεταξύ Δνεϊστερου και Δνείπερου, στο ανατολικό όριο της *Σκυθίας*.<sup>126</sup> Στην τέως Σοβιετική Ένωση επίσης, προβλήθηκε η άποψη ότι γύρω στο έτος 300 οι Άντες διαχωρίστηκαν από τον γλωσσικό και αρχαιολογικό κλάδο των Venethi και ότι σύντομα ακολούθησαν και οι Σκλαβηνοί.<sup>127</sup> Με την παραπάνω μαρτυρία της *Tabula*, ο Kazanski συνδέει μία ιδιαίτερη πολιτισμική ομάδα στη Βεσσαραβία, γνωστή ως Etulia. Τα ευρήματα αυτής της ομάδας κατά τον 4ο αιώνα δείχνουν μικτά πολιτισμικά στοιχεία, διακρίνονται όμως και αρκετές ομοιότητες με τον πολιτισμό του Κιέβου, όπως οι ημι-υπόγειες κατοικίες με κεντρικό υποστήλωμα και φούρνο, η αποτέφρωση και η χειροποίητη κεραμική.<sup>128</sup>

Σχετικά με το όνομα των Αντών, στις ελληνικές πηγές του 6ου και 7ου αιώνα απαντά ο τύπος *Άνται*, ενώ στον Ιορδάνη τα ονόματα *Antes* και *Anti*.<sup>129</sup> Ορισμένοι μελετητές επίσης επιχειρήσαν να συνδέσουν τους Άντες με ονόματα που απαντούν σε πηγές προγενέστερες του 6ου αιώνα και μοιάζουν με αυτό το εθνωνύμιο. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο ο Πομπώνιος Μέλα αναφέρει τους Cissianti ως γείτονες των ήδη εξαφανισμένων Κιμμέριων,<sup>130</sup> ενώ ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος κάνει λόγο αφενός για τους Cissianti στη *Σκυθία* και αφετέρου για τους Authiandae στον χώρο της Αζοφικής.<sup>131</sup> Μάλλον αυθαίρετα, το όνομα των Cissianti/Cissianti θεωρήθηκε ως δηλωτικό δύο λαών (Cissi/Cisi και Anti), με τους Άντες να

125 Schramm 1995:169. Schorkowitz 2000:576. Για την ταύτιση των Αντών με τους Venethi βλ. επίσης Goehrke 1992:59. Terpilovskii 2004:135.

126 Curta 1999:332.

127 Βλ. Curta 1999:323-324.

128 Baran 1997:161 (η περιοχή μεταξύ Κάτω Δνεϊστερου και Δούναβη). Shchukin και Kazanski και Sharov 2006:156. Για τις πιθανές ρωμαϊκές επιδράσεις στους πρώιμους Σλάβους (οι οποίες σχετίζονται με στοιχεία των πολιτισμών Πρζέβορσκ και Τσέρνιαχοβ) βλ. επίσης Sedov 1997:144-148. Baran, όπ. παραπάνω:160-161. Για τον πολιτισμό του Κιέβου βλ. παρακάτω Κεφάλαιο Τέταρτο, Α.

129 Vernadsky 1939:57. Werner 1980:577. Bubenok και Priimachenko 2011/5:25.

130 Πομπώνιος Μέλα, *Χωρογραφία*, I, 1.13: 4: ... *super Amazonas et Hyperboreos Cimmerii, Cissianti, Achaei, Georgili ... Strumins'kyj* 1979-1980:787. Goehrke 1992:12.

131 Πλίνιος Πρεσβύτερος, *Φυσική Ιστορία*, VI, 35: 134: *Ultra eos plane iam Scythae, Cimmerii, Cissianti, Georgi et Amazonum gens'* στο ίδιο VI, 21: 131: ... *et ad iuga Caucasi Icatalas, Imadochos, Ramos, Audclacas, Tydios, Carastaseos, Authiandas*, ... Ο Πλίνιος (IV, 107: 79) διακρίνει τον συγκεκριμένο λαό από τους Κέλτες Andicavi στη Γαλατία. Werner 1980:576-577, 591 υποσ. 13. *Strumins'kyj* 1979-1980:787.

τοποθετούνται κατά τον 1ο μ.Χ. αιώνα στον νοτιοδυτικό Καύκασο.<sup>132</sup> Με τους Άντες συσχετίστηκε ακόμη το όνομα Άντας που απαντά σε επιγραφή του 3ου αιώνα στο Παντικάπαιον (σημερινό Κερτς). Σύμφωνα με τον R. Werner, αυτό το όνομα ήταν γνωστό στη Συρία και την Καππαδοκία ως υποκοριστικό του Αντίοχου.<sup>133</sup> Αιγυπτιακή είναι και η μαρτυρία τόσο για έναν λαό με το όνομα *Anatim*, ο οποίος αναφέρεται σε ιουδαϊκή πηγή του 6ου αιώνα να έχει προκαλέσει καταστροφές σε ιουδαϊκές κοινότητες,<sup>134</sup> όσο και του ονόματος *Vantit* σε αραβικές πηγές.<sup>135</sup>

Με τους Άντες συνδέθηκαν επίσης και κάποιες αμφίβολης αξιοπιστίας αναφορές πρώιμων μεσαιωνικών πηγών. Σύμφωνα με την -κατά κοινή παραδοχή- μυθικού χαρακτήρα *Origo gentis Langobardorum* (περ. 643), οι Λογγοβάρδοι κυρίευσαν κατά την κάθοδό τους στην Κεντρική Ευρώπη τις περιοχές *Anthaib*, *Bainaib* και *Burgundaib*. Την ίδια πληροφορία μεταφέρει στο ιστορικό του έργο και ο Παύλος Διάκονος. Η σημασία των παραδιδόμενων ονομάτων είναι αδιευκρίνιστη, ενώ από καμία ιστορική πηγή δεν είναι γνωστές κάποιες επαφές των Αντών με τους Λογγοβάρδους. Ωστόσο μελετητές του 19ου αιώνα, αλλά και μετέπειτα, υποστήριξαν ότι αυτές οι πληροφορίες σχετίζονται με τους Άντες, καθώς το όνομα *Anthaib* δήλωνε είτε τον λαό των Αντών είτε τον χώρο εγκατάστασής του (οι ταυτίσεις επικεντρώθηκαν στον Δνειότερο και τη δυτική Πολωνία).<sup>136</sup> Τέλος, η ανώνυμη *Κοσμογραφία της Ραβέννα* (περ. 700) αναφέρει τη *Σκυθία* ως κοιτίδα των Σλάβων, αλλά και των *Itites et Chimabes*, ονόματα που ερμηνεύθηκαν ως εσφαλμένη μορφή των *Antes* και *Vinedes*.<sup>137</sup>

132 Vernadsky 1939:62. Županić 1932:333-335.

133 CIRB, 36: Άντας Παπ(λου). Vernadsky 1939:57. Werner 1980:582-583, 592 υποσ. 30. *Braichevs'kii 1991/2*: 122. Ενδεικτικά αναφέρουμε το όνομα σε επιγραφή του 1ου μ.Χ. αιώνα από την Κιλικία (SEG 55. 1515, 501): *Αντάτι Ποπλά νίῶ ὁ ἀδελφὸς Σέλευκος καὶ Ἄργεντάρις καὶ Διογένης οἱ ἀνεψιοὶ μνήμης*.

134 Βλ. Curta 2001:79.

135 Βλ. *Braichevs'kii 1991/2*:122 υποσ. 10.

136 *Origo gentis Langobardorum*, II: 3: *Et moverunt se exhinde Langobardi, et venerunt in Golaidam, et postea possiderunt aldonus Anthaib et Bainaib seu et Burgundaib*. Παύλος Διάκονος, *Historia Langobardorum*, I, 13: 54: *Egressi itaque Langobardi de Mauringa, applicuerunt in Golanda, ubi aliquanto tempore commorati, dicuntur post haec Anthab et Banthaib, pari modo et Vurgundaib, per annos aliquod possidisse; quae nos arbitrari possumus esse vocabula pagorum seu quorumcumque locorum*. Βλ. σχετικά Županić 1932:333. Waldmüller, 1976:305 υποσ. 301. Werner 1980:581-582. *Braichevs'kii 1991/2*:122. *Szmoniewski 2010*:67.

137 *Κοσμογραφία της Ραβέννα*, I, 12: 11: *Sexta ut hora noctis Scitharum est patria, unde Scavinorum exorta est prosapia. sed et Itites et Chimabes ex illis egressi sunt. cuius post terga oceanum non invenimus navigari*. *Szmoniewski 2010*:63 υποσ. 50.

Η εξέταση των έως σήμερα δεδομένων για την ιστορία των πρώιμων Σλάβων δεν αφήνει περιθώρια συσχέτισης των Αντών με τις παραπάνω μαρτυρίες. Από την άλλη πλευρά ωστόσο, έχουν διατυπωθεί επιφυλάξεις για τις άμεσες γνώσεις που είχαν ο Ιορδάνης ή ο Προκόπιος αναφορικά με τον χώρο διαβίωσης των Αντών και αποδίδεται αξιοπιστία μόνο στις πληροφορίες του δεύτερου για τις σχέσεις τους με το Βυζάντιο.<sup>138</sup> Ο Προκόπιος φαίνεται ότι είχε άμεσες πληροφορίες πιθανόν από Άντες στρατιώτες που υπηρετούσαν στην Κωνσταντινούπολη ή στην Ιταλία υπό τον Βελισάριο,<sup>139</sup> ενώ, σύμφωνα με τον G. Schramm, πηγή του Προκόπιου στο *Υπὲρ τῶν πολέμων* για τη γεωγραφική θέση των Αντών ήταν η πρεσβεία των Τετραξιτών Γόθων στην Κωνσταντινούπολη το 548.<sup>140</sup> Από την άλλη πλευρά, ως πιθανές πηγές του Ιορδάνη για τους Σκλαβηνούς θεωρούνται οι έμποροι του ήλεκτρου που διέρχονταν από τις περιοχές τους.<sup>141</sup>

Η ορθή μάλλον υπόθεση ότι στο πλαίσιο των ανακατατάξεων που προκάλεσε η μετανάστευση των λαών επήλθαν και μεταβολές στα εθνωνύμια, έχει διατυπωθεί από πολύ παλαιά.<sup>142</sup> Για το όνομα των Σκλαβηνών επικρατεί η άποψη ότι επρόκειτο για αυτοπροσδιορισμό,<sup>143</sup> ενώ με το όνομα Άντες υποστηρίζεται ότι οι Βυζαντινοί δήλωναν είτε τον χώρο εγκατάστασης Σλάβων και ιρανόφωνων λαών,<sup>144</sup> είτε τα φύλα των Ανατολικών Σλάβων που ζούσαν στην κοιλάδα του Δνειπερου<sup>145</sup> ή χρησιμοποιούσαν το όνομά τους ως πολιτικό όρο, ο οποίος προσδιόριζε μία συντεταγμένη πολιτική ενότητα και όχι έναν εθνικά ομοιογενή λαό.<sup>146</sup> Η ιδέα της φυλετικής ένωσης αναπτύχθηκε από τον B. Rybakov, ο οποίος υποστήριξε ότι στον 7ο ή 8ο αιώνα είχε σχηματιστεί μία μεγάλη

138 Werner 1980:579. Βλ. επίσης Curta 2008:149-151. Szmoniewski 2010:65.

139 Καρπόζηλος 1997:370. Shlosser 2003:76. Živković 2007:51, 58. Szmoniewski 2010:64.

140 Schramm 1995:176. Για την πρεσβεία βλ. Προκόπιος, *Υπὲρ τῶν πολέμων*, VIII, 4. 12-13, 502-503. Πατούρα-Σπανού 2008α:254-255.

141 Darden 2004:153.

142 Βλ. Szmoniewski 2010:53-54.

143 Βλ. παραπάνω, υποσ. 89. Η άποψη αυτή αμφισβητείται από ορισμένους μελετητές, οι οποίοι θεωρούν ότι, αντίστοιχα με τους Venethi, το όνομα των Αντών ή των Σκλαβηνών προέρχεται από γερμανικούς ή νομαδικούς λαούς. Βλ. Goehrke 1992:13. Schorkowitz 2000:575-576. Terpilovskii 2004:135. Για τον συσχετισμό του εθνωνύμιου Σλάβος με το ουσιαστικό σκλάβος βλ. Łukaszewicz 1998:131-135.

144 Bubenok 2006:22. Szmoniewski 2010:61.

145 Boļšanov-Ghimbu 1969:688. Waldmüller 1976:568-569.

146 Łowmiański II 1963:17-18. Darden 2004:143-144. Βλ. επίσης Goehrke 1992:12. Szmoniewski 2010:82.

ηγεμονία Ανατολικών Σλάβων υπό το όνομα Άντες, αποτελούμενη από έξι ή επτά σλαβικές φυλετικές ενώσεις.<sup>147</sup>

Ακολουθώντας αυτή την άποψη, ο O. Prikhodniuk θεώρησε ότι με το συλλογικό όνομα Άντες οι Βυζαντινοί προσδιόριζαν μία πολιτική ένωση ανατολικοσλαβικών φύλων, στην οποία είχαν ενσωματωθεί ποικίλες πολιτικές ή εθνολογικές ομάδες με δική τους γλώσσα και υλικό πολιτισμό.<sup>148</sup> Παρεμφερής είναι και η άποψη ότι το όνομα υποδήλωνε μία πολιτικο-κοινωνική ένωση ανατολικοσλαβικών φύλων (μεταξύ του Δούναβη, του Δνείπερου, του Δνείστερου και βόρεια από τους νομαδικούς λαούς) που εμφανίστηκε στα βόρεια σύνορα του Βυζαντίου.<sup>149</sup> Η άποψη για την πολιτική/φυλετική ένωση στους Άντες, πέρα από τα πολιτισμικά στοιχεία του Πένκοβκα, μπορεί να τεκμηριωθεί και από τη μαρτυρία του Προκόπιου για *μεγάλο αριθμό φύλων*.<sup>150</sup> Σύμφωνα με τον C. Goehrke επίσης, η θεώρηση των Αντών όχι ως εθνωνύμιου, αλλά ως χαλαρής πολιτικής ένωσης διευκρινίζει το γιατί οι Άντες δεν άφησαν ίχνη σε μεταγενέστερα εθνωνύμια, αφότου χάθηκαν από τις πηγές στις αρχές του 7ου αιώνα.<sup>151</sup>

Αναφορικά με τα σωζόμενα ανθρωπωνύμια, η ετυμολογία ορισμένων από αυτά συνδέεται με οστρογοτθικές επιδράσεις, κυρίως στο δεύτερο συνθετικό τους (Δαβρα-γέζας, Κελά-γαστος, Μεζά-μηρος και Ουσίγαρδος). Αντίθετα, ως ιρανικά, σλαβικά ή γερμανικά εκλαμβάνονται τα ονόματα Ιδαρίζιος, και Χιλβούδιος.<sup>152</sup> Στην οπτική του Werner για τη συμβίωση Αλανών και Σλάβων, τα σωζόμενα ανθρωπωνύμια αποδεικνύουν ότι στην άρχουσα τάξη των Αντών συνυπήρχαν ονόματα ιρανικά (Μεζάμηρος, Ιδαρίζιος) και σλαβικά (Δαβραγέζας, Κελάγαστος).<sup>153</sup> Αρκετά αμφιλεγόμενη είναι και η ετυμολογία του ονόματος του βασιλιά των Αντών Βοζ, ιδιαίτερα μεταξύ των υποστηρικτών του σλαβικού έτυ-

147 Βλ. Bálint 1989:87. Goehrke 1992:151. Τον όρο «φυλετική ένωση», ή άλλον παρεμφερή, χρησιμοποιούν αρκετοί μελετητές. Βλ. Waldmüller 1976:299 (φυλετική συνομοσπονδία). Bonev 1983:111. [Litavrin 1986:27-28](#) του ίδιου 1999:571 εξ. Malingoudis 1986:209 (συνομοσπονδία ανατολικών σλαβικών φύλων). Motsia 2011/5:38 (ένωση ανατολικών Σλάβων).

148 [Prikhodniuk 1991/2:134, 136, 140-141](#) του ίδιου 1998:77 του ίδιου 2001:49, 58.

149 Braichevs'kii 1953/2:36 του ίδιου 1991/2:126, 129.

150 Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, VIII, 4, 9: 501: *καὶ αὐτῶν καθύπερθεν ἐς βορρᾶν ἄνεμον ἔθνη τὰ Ἀντῶν ἄμετρα ἴδρυνται*. Vernadsky 1939:58. [Prikhodniuk 1991/2:136](#).

151 Goehrke 1992:13.

152 [Strumins'kyj 1979-1980:790-795](#). [Schramm 1995:175-176](#).

153 Werner 1980:590. Για την ετυμολογία των αντικών ανθρωπωνύμων βλ. επίσης Ditten 1976:79-80. Μαλιγκούδης 1991:67. [Gratsianskii 2012:32](#).



μου (που θα δήλωνε τον θεό) και του ιρανικού (αρχικά κύριος ή αρχηγός, μετέπειτα θεός), ενώ άλλοι μελετητές το εκλαμβάνουν ως γερμανικής ή τουρκικής προέλευσης όνομα.<sup>154</sup>

Ανεξάρτητα από τα όσα προαναφέρθηκαν για το ζήτημα των Venethi, τα πρώτα στοιχεία για την ανίχνευση της ιστορίας των Αντών εντοπίζονται ξανά στον Ιορδάνη και αφορούν στο τελευταίο τρίτο του 4ου αιώνα. Από σχετική μαρτυρία των *Getica* προκύπτει ότι η επίθεση του βασιλιά των Οστρογότθων Ερμανάριχου στους Venethi, η οποία χρονολογείται γύρω στο 370, συνοδεύτηκε από υποταγή όχι μόνο των Venethi αλλά και των Σκλαβηνών και των Αντών.<sup>155</sup> Λίγα χρόνια αργότερα, γύρω στο 375, αναφέρεται ότι οι Άντες δέχθηκαν επίθεση από τον Οστρογότθο βασιλιά Βινιθάριο και υποτάχθηκαν σε αυτόν. Ο Βινιθάριος μάλιστα επιφύλαξε σκληρή τιμωρία στους ηττημένους, καθώς ο Βοζ εξοντώθηκε μαζί με τους γιους του και άλλους εβδομήντα ανώτατους αξιωματούχους (*primates*).<sup>156</sup> Η πληροφορία αυτή έχει θεωρηθεί ως διασκευή μαρτυρίας του Αμμιανού Μαρκελλίνου για μία σύγκρουση των Οστρογότθων με

154 Βλ. Županić 1961:103-115, 118-122 (παλαιτουρκική/συννική ετυμολογία). *Strumins'kyj* 1979-1980:788-789. Werner 1980:590. *Schramm* 1995:175-176. *Łukaszewicz* 1998:130. *Szmoniewski* 2010:64.

155 *Ιορδάνης, Getica*, XXIII 119: 89: *qui quamvis nunc, ita facientibus peccatis nostris, ubique deseivunt, tamen tunc omnes Hermanarici imperiis servierunt*. Βλ. επίσης παραπάνω, υποσ. 52. Werner 1980:577-578. Wolfram 1988:7, 86, 116. *Kazanski* 1993:8-9. *Schramm* 1995:169. *Curta* 1999:325. *Strumins'kyj* 1979-1980:787. Shchukin και Kazanski και Sharov 2006:152-153, με την υπόθεση ότι το όνομα Βινιθάριος/Vinitharius (βλ. παρακάτω) σημαίνει «ο σφαγέας των Venethi». Παρεμφερής και η παλαιότερη θέση του Županić (1961:117) για τον «πολέμο των Venethi». Η αξιοπιστία της πληροφορίας για την υποταγή των Venethi στον Ερμανάριχο αμφισβητείται από μέρος ερευνητών, οι οποίοι τη συσχετίζουν με γοθική ή γεπδική προφορική παράδοση. Βλ. Matsinskii 1974:56-57. Goehrke 1992:67.

156 *Ιορδάνης, Getica*, XLVIII 247: 121: *qui avi Vultulfi virtute imitatus, quamvis Hermanarici felicitate inferior, tamen aegre ferens Hunnorum imperio subiacere, paululum se subtrahens ab illis suaque dum nimitur ostendere virtute, in Antorum fines movit procinctum, eosque dum adgreditur prima congressione superatus, deinde fortiter egit regemque eorum Boz nomine cum filiis suis et LXX primatibus in exemplum terroris adfixit, ut dediticiis metum cadavera pendentium geminarent*. Županić 1961:92-95, 116-117, ο οποίος προσδιορίζει τη σύγκρουση στην περιοχή μεταξύ Δνειπερου και Δνειστερου. Wolfram 1988:252. *Braichevs'kii* 1991/2:127. *Schramm* 1995:169. *Kazanski* 1993:13-14. *Curta* 1999:325. *Terpilovskii* 2004:135. *Motsia* 2011/5:39. *Szmoniewski* 2010:63.

τους Αλανούς ή ακόμη και ως γοθτική προφορική παράδοση.<sup>157</sup> Επίσης, στο πλαίσιο των παραπάνω συγκρούσεων αναφέρονται και οι Ροσομόνοι, οι οποίοι έχουν χαρακτηριστεί από τον Ν. Ζυρανιέ ως αντικό φύλο.<sup>158</sup>

Εφόσον εκληφθούν ως αξιόπιστες οι πληροφορίες του Ιορδάνη, είναι μάλλον βάσιμη η υπόθεση του Μ. Kazanski, ότι στο μικρό διάστημα μεταξύ των δύο οστρογοθτικών επιθέσεων, οι Άντες είχαν αποσκιρτήσει από την οστρογοθτική κυριαρχία, εκμεταλλευόμενοι την έλευση των Ούννων στην Ανατολική Ευρώπη. Το γεγονός αυτό θα δικαιολογούσε και την επέμβαση των Ούννων υπέρ των (πιθανόν ήδη υποτελών τους) Αντών, η οποία επέφερε τον θάνατο του Βινιθάρου και την υποταγή των Οστρογόθων στους Ούννους. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίχθηκε ακόμη ότι το όνομα Άντες αντικατέστησε εκείνο των Venethi μετά την υποταγή και τον όρκο πίστης που έδωσαν οι τελευταίοι στους Ούννους.<sup>159</sup> Πιθανή ωστόσο θα μπορούσε να είναι και μία εξέγερση των Αντών το 375 δίχως προηγούμενη αποσκίρτηση προς την πλευρά των Ούννων.

Η αναφορά του Ιορδάνη σε βασιλιά με ανώτατους αξιωματούχους (ή άρχοντες) αποτελεί μάλλον ένδειξη τόσο της ισχύος όσο και της ιδιαίτερης κοινωνικής οργάνωσης που είχαν οι Άντες εκείνη την εποχή, με κεντρική εξουσία (ηγεμόνα μίας μεγάλης φυλετικής ένωσης και εβδομήντα άρχοντες μικρών φύλων).<sup>160</sup> Η εξουσία μάλιστα αυτή θεωρήθηκε ακόμη και ισοδύναμη της μοναρχίας με κληρονομική διαδοχή.<sup>161</sup> Σε συνάρτηση με αυτά προβλήθηκε και η θέση ότι οι Άντες σχημάτισαν «το πρώτο σλαβικό κράτος στην ιστορία» (ή ότι υπήρξαν «ο πρώτος ιστορικά βεβαιωμένος λαός των Ανατολικών Σλάβων»),<sup>162</sup> ενώ ο Βοζ ήταν «το πρώτο γνωστό πρόσωπο στην ιστορία των Σλάβων».<sup>163</sup> Ωστόσο, οι

157 Ammianus, *Res gestae*, XXXI, 3. 3: 250: *cuius post obitum rex Vithimiris creatus restitit aliquantisper Halanis, Hunis aliis fretus, quos mercede sociaverat partibus suis. verum post multas, quas pertulit clades, animam effudit in proelio, vi superatus armorum*. Βλ. σχετικά Wolfram 1988:252-253. Schramm 1995:169. Curta 1999:331-332. Terpilovskii 2004:134-135. Szmoniewski 2010:63. Shchukin και Kazanski και Sharov 2006:152.

158 Ιορδάνης, *Getica*, XXIV 129: 91. Županić 1961:116.

159 Ιορδάνης, *Getica*, XLVIII 248-249: 121-122. Shchukin και Kazanski και Sharov 2006:152-153. Szmoniewski 2010:63.

160 Schramm 1995:169-170. Shchukin και Kazanski και Sharov 2006:152. Βλ. επίσης Szmoniewski 2010:64.

161 Braichevs'kii 1953/2:23.

162 Βλ. Schorkowitz 2000:575. Szmoniewski 2010:64. Prikhodniuk 2001:59.

163 Županić 1961:116, 118.

Άντες (όπως και οι Σκλαβηνοί) δεν μνημονεύονται την εποχή των ανακατατάξεων που επέφερε η μετανάστευση των λαών και για την απουσία σχετικών μαρτυριών έχουν διατυπωθεί οι εξής υποθέσεις:

α) Οι Άντες ήταν ακόμη ένας ασήμαντος λαός και δεν δόθηκε σε αυτούς αντίστοιχη προσοχή με άλλους μεγαλύτερους.

β) Ήταν ένας διαμορφωμένος και αυτόνομος λαός, ο οποίος στη διάρκεια των ανακατατάξεων στον χώρο της Μαύρης Θάλασσας εκδιώχθηκε από μία άγνωστη περιοχή και επεκτάθηκε στη ζώνη δάσους-στέπας.

γ) Πιθανόν δεν ήταν εθνικά ομοιόμορφοι, αλλά αποτελούνταν από δύο ή περισσότερους λαούς.<sup>164</sup>

### ***B. Εθνογραφικές πληροφορίες και κοινωνική οργάνωση***

Αν και στις πληροφορίες του διακρίνει τα όρια εγκατάστασης των Σκλαβηνών και των Αντών, ο Προκόπιος δεν κάνει το ίδιο με τα χαρακτηριστικά τους, καθώς τους περιγράφει να έχουν μεταξύ άλλων την ίδια γλώσσα, ίδια έθιμα, κοινό τρόπο ζωής, σχετικές με τη φύση λατρείες και πολεμική τέχνη.

*Οι λαοί αυτοί, οι Σκλαβηνοί και οι Άντες, δεν εξουσιάζονται από έναν άνδρα αλλά ζουν από παλαιά με δημοκρατία και για αυτό αποφασίζουν πάντα από κοινού τα συμφέροντα και τα δύσκολα για όλα τα πράγματα. Σε αυτούς τους δύο λαούς και όλα τα άλλα στοιχεία είναι κοινά. Πιστεύουν ότι υπάρχει ένας θεός κύριος των πάντων, ο δημιουργός της αστραπής, και σε αυτόν θυσιάζουν βόδια και κάθε τι που είναι προς θυσία. Δεν γνωρίζουν τη μοίρα ούτε πιστεύουν ότι έχει σημασία στη ζωή των ανθρώπων. Όταν πλησιάζει ο θάνατος, είτε από αρρώστεια είτε από πόλεμο, υπόσχονται ότι, σε περίπτωση που τον αποφύγουν, θα κάνουν θυσίες στον θεό για τη σωτηρία τους. Και αφού διαφύγουν τον θάνατο, θυσιάζουν όπως υποσχέθηκαν και πιστεύουν ότι ανταπέδωσαν με τη θυσία αυτή τη σωτηρία τους. Σέβονται τους ποταμούς και τις νύμφες και διάφορα άλλα πνεύματα και θυσιάζουν σε όλα αυτά και σε συνάρτηση με τις θυσίες ασκούν τη μαντική τέχνη. Διαμένουν σε ταπεινές κατοικίες, οι οποίες βρίσκονται σε απόσταση η μία από την άλλη και αλλάζουν συχνά τόπο κατοικίας.*

*Στη μάχη πολεμούν πεζοί και οι περισσότεροι φέρουν μικρές ασπίδες*

164 Werner 1980:576-577. Βλ. επίσης Schenker 1996:9.

και ακόντια στα χέρια, ενώ δεν φέρουν θώρακα. Κάποιοι από αυτούς δεν φορούν ούτε χιτώνα ούτε τριβώνιο, αλλά μόνο αναξυρίδες που καλύπτουν τα απόκρυφα σημεία του σώματος και έτσι ρίχνονται στη μάχη. Και οι δύο λαοί έχουν την ίδια άξεστη βαρβαρική γλώσσα. Δεν διαφέρουν μεταξύ τους ούτε στα χαρακτηριστικά. Είναι ψηλοί και γεροδεμένοι, ενώ το σώμα και η κόμη δεν είναι ούτε πολύ λευκά ή ξανθά ούτε κλίνουν προς το μαύρο, αλλά έχουν ένα ελαφρό κοκκινωπό χρώμα. Ο τρόπος ζωής τους είναι σκληρός και δίχως φροντίδα, όπως οι Μασσαγέτες, και είναι εξίσου πολύ βρώμικοι. Ωστόσο, δεν είναι δόλιοι ή κακούργοι, αλλά διατηρούν την απλότητα του ουννικού χαρακτήρα. Και το όνομά τους δεν ήταν πάντα Σκλαβηνοί και Άντες. Και τους δύο ονόμαζαν παλαιότερα Σπόρους, μάλλον γιατί κατοικούν διεσπαρμένοι στον χώρο της εγκατάστασής τους. Για τον λόγο αυτό κατέχουν και μεγάλης έκτασης γη. Το μεγαλύτερο μέρος τους ζει στην απέναντι όχθη του Δούναβη. Έτσι έχουν τα πράγματα με αυτούς τους δύο λαούς.<sup>165</sup>

Σύμφωνα με το απόσπασμα, και σε αντίθεση με τον Ιορδάνη, ο Προκόπιος δεν ανάγει την απώτερη καταγωγή των Σλάβων στους Venethi, αλλά αναφέρει ότι οι Σκλαβηνοί και οι Άντες ονομάζονταν παλαιότερα Σπόροι.<sup>166</sup> Όπως σημειώθηκε παραπάνω, στα σχετικά με τα ερευνητικά δεδομένα, μεγάλο μέρος των ερευνητών απορρίπτει έμμεσα τις μαρτυρίες του Προκόπιου, καθώς δεν αποδέχεται τη σλαβική καταγωγή (ή και τον εκσλαβισμό) των Αντών.<sup>167</sup> Ακόμη όμως και στο πλαίσιο της αποδοχής της εθνολογικής συγγένειας μεταξύ των Αντών και των Σκλαβηνών έχει αμφισβητηθεί η πολιτισμική τους ταύτιση, καθώς οι Άντες εκλαμβάνονται ως «πολιτισμικά ανώτεροι» και μη συμβατοί με την εικόνα των «άγριων και ανηγεμόνευτων», που πιθανόν ταίριαζε στους Σκλαβηνούς. Κατά συνέπεια η περιγραφή του Προκόπιου θεωρείται ανεπαρκής, αφού δεν καταγράφονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Αντών.<sup>168</sup> Από την

165 Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 14. 22-30: 357-358. Waldmüller 1976:22-23. Sedov 1978:164. Panzer 2002:25-26. Schramm 1995:170, 172. Barford 2001:36, 59, 68. Barden 2004:143. Grotowski 2005:10. Živković 2007:51. Luján 2008:105-106. Καρδαράς 2008α:186.

166 Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 14. 29: 358: *καὶ μὴν καὶ ὄνομα Σκλαβηνοῖς τε καὶ Ἄνταις ἔν τῷ ἀνέκαθεν ἦν. Σπόρους γὰρ τὸ παλαιὸν ἀμφοτέρους ἐκάλου, ὅτι δὴ σποράδην, οἶμαι, διεσκηνημένοι τὴν χώραν οἰκοῦσι.* Werner 1980:578-579. Goehrke 1992:8. Curta 1999:326-327. Barford 2001:36. Shlosser 2003:77. Szmoniewski 2010:64. Gratsianskii 2012:34.

167 Βλ. Εισαγωγή, Β.

168 Županić 1961:117. Schramm 1995:172.

άλλη πλευρά, η απομόνωση σε δύσβατες περιοχές αποτελεί το υπόβαθρο της μεταγενέστερης πατριαρχικής κοινωνικής οργάνωσης, γνωστής ως *zadruga* (γέννη ή φυλές) ή *φυλογενετικό σύστημα*, στην οποία πολλές γενεές ζούσαν μαζί στο ίδιο οίκημα.<sup>169</sup>

Σύμφωνα με τον R. Werner, η πληροφορία για τα φυσικά χαρακτηριστικά των Σκλαβηνών και των Αντών είναι ένας κοινός τύπος καθώς παραπέμπει σε εκείνη του Αμμιανού Μαρκελλίνου για τους Αλανούς.<sup>170</sup> Ο ίδιος μελετητής ωστόσο έχει υπερτονίσει τις αναφορές που σχετίζονται με τους νομαδικούς λαούς (τους Ούννους ή τους Μασσαγέτες), με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζει τον τρόπο ζωής των Σκλαβηνών και των Αντών ως ημινομαδικό και τους ίδιους ως κυνηγούς και ποιμένες. Στο γεγονός αυτό συνέβαλε και το ότι, κατά την άποψή του, οι δύο σλαβικοί λαοί αποτελούσαν στην οπτική των Βυζαντινών τμήμα των νομαδικών μεταναστεύσεων από τα ανατολικά προς τα δυτικά.<sup>171</sup>

Η επισήμανση κοινών τύπων αφορά και στα σχετικά με τον οπλισμό και τη στρατιωτική οργάνωση των πρώιμων Σλάβων. Η πληροφορία ότι οι αυτοί μάχονται πεζοί παραπέμπει σε έναν κοινό τύπο για τους Γερμανούς, όπως και για τους Venethi, γνωστό ήδη από την εποχή του Τάκιτου.<sup>172</sup> Συμπληρωματική στον πενιχρό οπλισμό των Σλάβων είναι και η μαρτυρία του Προκόπιου για χρήση ροπαλου κατά την εξόντωση των αιχμάλωτων κατοίκων της Τόπειρου στη Θράκη το 550.<sup>173</sup> Από τις πολεμικές συγκρούσεις, στις οποίες οι Βυζαντινοί διέκριναν ως χαρακτηρι-

169 Shlosser 2003:77.

170 Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Res gestae*, XXXI, 2.21: 248: *Proceri autem Halani paene sunt omnes et pulchri, crinibus mediocriter flavis, oculorum temperata torvitate terribiles et armorum levitate veloces, Hunisque per omnia suppare verum victu mitiores et cultu, latrocinando et venando ad usque Maeotica stagna et Cimmerium Bosphorum, itidemque Armenios discurrentes et Mediam*. Werner 1980:587. Βλ. επίσης Waldmüller 1976:30. Shlosser 2003:76, η οποία θεωρεί ότι ο Προκόπιος διαχωρίζει τα φυσικά τους χαρακτηριστικά από εκείνα των υπολοίπων «βαρβάρων». Ζίνκονιέ 2007:33.

171 Προκόπιος, *Ἰστὴρ τῶν πολέμων*, VII, 14. 24: 358: *ἀμείβοντες δὲ ὡς τὰ πολλὰ τὸν τῆς ἐνοικήσεως ἕκαστοι χάρον' στο ίδιο 24, 358: δίαταν δὲ σκληράν τε καὶ ἀημελημένην, ὡσπερ οἱ Μασσαγάται, καὶ αὐτοὶ ἔχουσι, καὶ ῥύπου ἤπερ ἐκείνοι ἐνδελεχέστατα γέμουσι, πονηροὶ μέντοι ἢ κακοῦργοι ὡς ἤκιστα τυγχάνουσιν ὄντες, ἀλλὰ κἂν τῷ ἀφελεῖ διασώζουσι τὸ Οὐννικὸν ἦθος*. Vernadsky 1939:63-64. Werner 1980:575, 580. Shlosser 2003:76-77, η οποία εκλαμβάνει τη συγκεκριμένη μαρτυρία ως ένδειξη νομαδικών επιδράσεων στους Σλάβους.

172 Βλ. παραπάνω, υποσ. 66. Shlosser 2003:76. Καρδαράς 2008α:186 υποσ. 2.

173 Προκόπιος, *Ἰστὴρ τῶν πολέμων*, VII, 38. 21: 470: *... εἶτα ῥοπάλοις αὐτοὺς κατὰ κόρρησ ἐνδελεχέστατα παίοντες, ὡς δὴ κύνας ἢ ὄφεις ἢ ἄλλο τι θηρίον διέφθειρον*. Shlosser 2003:78. Καρδαράς 2008α:187.

στικό των Αντών τη γενναιότητά τους και των Σκλαβηνών τον μεγάλο αριθμό τους, προήλθε και η υπόθεση ότι οι Άντες ηγούνταν στον πόλεμο επάνω στη μεγάλη μάζα των Σκλαβηνών.<sup>174</sup>

Σύμφωνα με τον Τ. Ζίνκονιέ, η απλοϊκή εικόνα των Σλάβων στρατιωτών, με τον φτωχό οπλισμό, και κατ'επέκταση με τη μικρή ισχύ που αυτός συνεπάγεται, φαίνεται να αναιρείται από μαρτυρίες του ίδιου του Προκόπιου στο *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, όπου αναφέρεται επικράτηση των Σλάβων επί των Βυζαντινών σε ανοικτή μάχη ή η άλωση οχυρωμένων πόλεων, όπως η Τόπειρος. Για αυτές τις αντιφάσεις προβάλλεται ως ερμηνεία το ότι οι Βυζαντινοί συγγραφείς, έχοντας υπεροπτική στάση απέναντι στους βαρβαρικούς λαούς, είτε δεν κατανοούσαν επαρκώς είτε δεν ήθελαν να αποδώσουν την πραγματικότητα, που ήταν το καλό επίπεδο της πολεμικής τέχνης και της στρατιωτικής οργάνωσης των πρώιμων Σλάβων.<sup>175</sup>

Συμπερασματικά, στη συγκριτική εξέταση των πληροφοριών του Προκόπιου και του Ιορδάνη παρατηρείται ένα μεγάλο εύρος αποκλίσεων αναφορικά με τους Άντες (ή και τους Σκλαβηνούς) που αφορούν στην απώτερη καταγωγή τους (Σπόροι και Venethi), τον τρόπο ζωής ή τον χώρο εγκατάστασης (νομαδικός για τον Προκόπιο, διαβίωση σε δάση και έλη για τον Ιορδάνη), αλλά και το πολιτικό τους σύστημα (*δημοκρατία*, σε αντίθεση με την αναφορά σε βασιλιά και ανώτατους άρχοντες κατά τον 4ο αιώνα).<sup>176</sup> Με βάση επίσης τις μαρτυρίες για τον γεωγραφικό χώρο εγκατάστασης, υποστηρίζεται ότι εκείνες του Ιορδάνη ανταποκρίνονται στα δεδομένα της περιόδου 490-520 για τη *Σκυθία*, καθώς αντλεί από γοθτικές πηγές, ενώ του Προκόπιου αντανakλούν την πραγματικότητα των μέσων του βου αιώνα.<sup>177</sup>

Ο Προκόπιος παρέχει τις πρώτες πληροφορίες για τις θρησκευτικές δοξασίες των Σλάβων. Ο θεός της αστραπής, στον οποίο αναφέρεται, είναι ο Περούν, «η μυθολογική προσωποποίηση του φυσικού φαινομένου που κτυπά από τον ουρανό τη γη», ενώ λατρευτικό αντικείμενο αποτελούσε και η δρυς, σύμβολο του Περούν στη γη. Ο Περούν ωστόσο φαίνεται ότι δεν είχε τη θέση του ύψιστου θεού σε ένα σλαβικό πάνθεον,

174 Werner 1980:574, 580.

175 Živković 2007:51, 55-56. Για τις συγκρούσεις βλ. Καρδαράς 2008α:187, 194-195.

176 Curta 1999:326-327. Βλ. επίσης Werner 1980:578-579.

177 Kazanski 2013:38-40.

αντίστοιχο με το αρχαίο ελληνικό.<sup>178</sup> Στους πρώιμους Σλάβους υπήρχε πολυθεϊστικό θρησκευτικό σύστημα και η θρησκεία τους χαρακτηρίζεται ως ανιμιστική (λατρεία των φυσικών δυνάμεων). Οι Σλάβοι προσωποποιούσαν τους θεούς τους και οι μορφές που τους έδιναν προέρχονταν από τα στοιχεία της φύσης, κυρίως όμως τιμούσαν τον ήλιο, τον οποίο θεωρούσαν δημιουργό της ζωής. Με τις λατρείες των σλαβικών θεοτήτων, οι οποίες πραγματοποιούνταν σε ιερά άλση, σχετίζονται ορισμένα ξύλινα (από φιλύρα) ή λίθινα ειδώλια θεοτήτων, τα οποία όμως χρονολογούνται στους Μέσους Χρόνους. Το όνομα της κυρίαρχης θεότητας (ο Περούν), που βρισκόταν υπεράνω των υπολοίπων και σε αυτόν γίνονταν θυσίες, δεν ήταν ταυτόσημο σε όλους τους Σλάβους, αλλά διέφερε από περιοχή σε περιοχή (π.χ. Svedovid στη Βαλτική και Dabog στους Νοτιοσλάβους). Πλήθος άλλων θεοτήτων ταυτίζονταν με τον ουρανό (Svarog), τον πόλεμο (Jarovit και Rigevit), την άνοιξη (Vesna), την υγεία (Ziva) κ.ά.<sup>179</sup>

Σε ορισμένες σλαβικές εγκαταστάσεις βόρεια του Κάτω Δούναβη (όπως στη Μολδαβία) εντοπίστηκαν σιδερένια μαχαίρια κοσμημένα με έλικες στο επάνω μέρος της λαβής, τα οποία χρονολογούνται στον 8ο αιώνα και είχαν ίσως μαγική-θρησκευτική χρήση. Από τον ίδιο χώρο (Hanska, Trebujeni, Dănceni) προέρχονται και αρκετά πήλινα αγαλματίδια για λατρευτική χρήση με μορφή ανθρώπων ή ζώων, τα οποία χρονολογούνται από τον 7ο έως τον 10ο αιώνα και έχουν αντιστοιχίες με παρόμοια ευρήματα στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.<sup>180</sup> Ως αντανάκλαση των ειδωλολατρικών τελετών των Σλάβων έχει θεωρηθεί και η λεπτομερής περιγραφή του Προκόπιου για τον απάνθρωπο τρόπο εξόντωσης των κατοίκων της Τόπειρου, αρχικά με ανασκολοπισμό, στη συνέχεια με κτυπήματα ροπάλου στο κεφάλι και τέλος η ρίψη τους στην πυρά μαζί με ζώα.<sup>181</sup>

Αναφορικά με τα έθιμα, η λυκανθρωπία που αναφέρει ο Ηρόδοτος για τους Νευρούς<sup>182</sup> συσχετίστηκε με τη μαρτυρία του Ψευδοκαιοσάρου

178 Μαλιγκούδης 1997:22-25. Luján 2008:106.

179 Βλ. σχετικά Waldmüller 1976:29. Milchev 1980:283-284. Werner 1980:580. Κραλίδης 2003:148-149, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Για τα σλαβικά ξύλινα ειδώλια βλ. Capelle 1999:219-229.

180 Teodor 1997:304-305.

181 Βλ. παραπάνω, υποσ. 173. Luján 2008:107-110.

182 Βλ. παραπάνω, υποσ. 94.

για τους πρώιμους Σλάβους: πως λοιπόν συμβαίνει εκείνοι που ζουν εκατέρωθεν του ποταμού, οι Σκλαβηνοί και οι Φυσωνίτες, οι οποίοι ονομάζονται και Δανούβιοι, οι πρώτοι να καταβροχθίζουν ευχάριστα τους γυναικείους μαστούς, όταν είναι γεμάτοι με γάλα, και πετούν τα βρέφη που θηλάζουν στις πέτρες σαν τα ποντίκια, και οι δεύτεροι να απέχουν ακόμη και από τη νόμιμη και επιτρεπτή κρεοφαγία; Γιατί οι πρώτοι είναι άγριοι, αυτόνομοι και δεν εξουσιάζονται από κάποιον και συνεχώς φονεύουν τον ηγεμόνα και άρχοντά τους όταν τρώνε μαζί του ή όταν τον ακολουθούν; Γιατί τρώνε αλεπούδες, αγριόγατες και αγριογούρουνα και καλούν ο ένας τον άλλο μιμούμενοι το ουρλιαχτό των λύκων, ενώ οι δεύτεροι απέχουν από κάθε είδους αδηφαγία και υποτάσσονται και υπακούουν στον πρώτο τυχόντα;<sup>183</sup>

Ο Ψευδοκαισάριος, ένας μονοφυσίτης μοναχός στη μονή των Ακοιμήτων, εκλαμβανόταν συχνά στο παρελθόν ως η παλαιότερη μαρτυρία για τους πρώιμους Σλάβους και επικρατούσε η άποψη ότι το έργο του συντάχθηκε γύρω στο 540.<sup>184</sup> Νεότερες προσεγγίσεις όμως διακρίνουν εύλογα τα ίχνη των μαρτυριών του Προκόπιου στο συμπλήμα του Ψευδοκαισάριου και το χρονολογούν λίγα χρόνια μετά το *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, γύρω στο 560.<sup>185</sup> Πιθανές πηγές για την αφήγηση του Ψευδοκαισάριου θα μπορούσαν να είναι έμποροι ή στρατιώτες της μεθορίου στον Κάτω Δούναβη.<sup>186</sup> Η θέση του F. Curta ότι ο μοναχός αυτός είχε επισκεφθεί τον Δούναβη, και κατά συνέπεια ήταν αυτόπτης μάρτυρας, δεν μπορεί ευκολα να γίνει αποδεκτή. Ο Curta στηρίζει το επιχειρημά του στο γεγονός ότι ο Ψευδοκαισάριος χρησιμοποιεί ένα βιβλικό όνο-

183 *Καισάριος, Διάλογοι Τέσσαρες*, II, 110: 985: πῶς δ' ἐν ἐτέρῳ τμήματι ὄντες οἱ Σκλαυηνοὶ καὶ Φυσωνῖται, οἱ καὶ Δανούβιοι προσαγορευόμενοι, οἱ μὲν γυναικομαστοβοροῦσιν ἡδέως, διὰ τὸ πεπληρῶσθαι τοῦ γάλακτος, μῶν δίκην τοὺς ὑποτίθους ταῖς πέτραις ἐπαράττοντες· οἱ δὲ καὶ τῆς νομίμης καὶ ἀδιαβλήτου κρεωβορίας ἀπέχονται; καὶ οἱ μὲν ὑπάρχουσιν αὐθάδεις, αὐτόνομοι, ἀνηγεμόνευτοι, συνεχῶς ἀναιροῦντες, συνεσθιόμενοι ἢ συνοδεύοντες, τῶν σφῶν ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα, ἄλωπεκας καὶ τὰς ἐνδρύμους κάττας καὶ μονιούς ἐσθιοντες, καὶ τῆ λύκων ὠρυγῆ σφᾶς προσκαλούμενοι· οἱ δὲ καὶ ἀδδηφαγίας ἀπέχονται, καὶ τῷ τυχόντι ὑποταττόμενοι καὶ ὑπέικοντες; Duichev 1965:29-30. Μαλιγκούδης 1997:151. Curta 2001:43-44, 325-326, όπου και ενδεικτική παράθεση υποστηρικτών ή πολέμων της αξιοπιστίας της πηγής. Για τη θεώρηση της πληροφορίας ως κοινό τόπο στις αρχαίες πηγές βλ. Panzer 2002:13.

184 Βλ. Duichev 1965:35-38. Waldmüller 1976:13-14. Μαλιγκούδης 1991:45-46' του ίδιου 1997:151-152.

185 Curta 2001:43-44.

186 Ζίνκονιέ 2007:33. Πιθανή θεωρεί την καταγωγή του Ψευδοκαισάριου από τον χώρο της Βαλκανικής ο Duichev (1965:42).



μα για τον Δούναβη (*Φυσών*), κυρίως όμως το όνομα *Ριπιανοί* για τους κατοίκους των παραδουνάβιων περιοχών.<sup>187</sup> Το όνομα αυτό ο Ψευδοκαισάριος θα μπορούσε κάλλιστα να το γνωρίζει από την ορολογία της ύστερης Αρχαιότητας, όπου το όνομα *ripenses* ή *riparii* (γίρα=όχθη) δήλωνε τα μεθοριακά στρατεύματα και ήταν συνώνυμο των *limitanei*. Ο ίδιος μελετητής επίσης υποστηρίζει ότι ο Ψευδοκαισάριος αποσκοπούσε στην ανασκευή της λεγόμενης *θεωρίας των κλιμάτων* (*Milieutheorie*). Σύμφωνα με αυτή, ο χαρακτήρας μίας δεδομένης εθνικής ομάδας διαμορφώνεται υπό την επίδραση του χώρου και του κλίματος όπου ζει. Ο Ψευδοκαισάριος, αντίθετα, ήθελε να δείξει ότι διαφορετικοί μεταξύ τους λαοί μπορούσαν να ζήσουν στην ίδια κλιματική ζώνη, φέρνοντας ως παράδειγμα τους άγριους Σκλαβηγούς και τους ήπιους *Φυσωνίτες*.<sup>188</sup> Από την άλλη πλευρά, ο Curta, δίχως να τοποθετείται στο θέμα της αξιοπιστίας του αποσπάσματος, υποθέτει ότι πίσω από τον τρόπο συνεννόησης με κραυγές λύκων υποδηλώνονται ίσως απόκρυφες κοινότητες νεαρών πολεμιστών.<sup>189</sup>

Ένας από τους υποστηρικτές της αξιοπιστίας του Ψευδοκαισαρίου είναι ο Φ. Μαλιγκούδης, ο οποίος ωστόσο στέκεται κριτικά σε μέρος των πληροφοριών, όπως τα σχετικά με τη βρεφοκτονία.<sup>190</sup> Αναφορικά με το έθιμο να καταβροχθίζουν οι άνδρες το γάλα των γυναικών και να μιμούνται τις κραυγές των λύκων, ο Μαλιγκούδης αποδέχεται την άποψη ότι δεν πρόκειται για κοινούς τόπους, αλλά για αυθεντικές πληροφορίες. Επιχειρώντας ακόμη να διακρίνει πιθανές δοξασίες των Σλάβων μέσα από την αφήγηση του Ψευδοκαισαρίου, ανατρέχει στη λαϊκή παράδοσή τους και, στηριζόμενος στο τοπωνυμικό υλικό, καταγράφει προφορικές παραδόσεις από περιοχές του ελλαδικού χώρου που σχετίζονται με τις σλαβικές εγκαταστάσεις. Οι παραδόσεις αυτές αφορούν σε δαιμόνια που κλέβουν το γάλα ή προκαλούν ζημιές στα κοπάδια.<sup>191</sup>

Ο Μαλιγκούδης ερμηνεύει επίσης την πληροφορία για την κραυγή των λύκων στους Σκλαβηγούς ως σχετιζόμενη με τα ήθη και έθιμα των

187 Curta 2001:44, 326. Για το όνομα *Φυσών* στις πηγές βλ. Duichev 1965:33-35.

188 Curta 2001:44, 326. Παρόμοια και η θέση του Duichev (1965:38-39), ο οποίος απορρίπτει και την αξιοπιστία των πληροφοριών του Ψευδοκαισαρίου για τους πρώιμους Σλάβους.

189 Curta 2001:325-326.

190 Μαλιγκούδης 1997:152-153.

191 Μαλιγκούδης 1997:153-158. Živković 2007:32.

Σλάβων, στην προκειμένη περίπτωση με τη λυκανθρωπία και τις συνακόλουθες μεταμφιέσεις. Ταυτόχρονα, συνδέει με αυτά τις μαρτυρίες του Ηρόδοτου για τους Νευρούς και παραθέτει επίσης την επιβίωση του εθίμου σε αντίστοιχες με τις παραπάνω εγκαταστάσεις.<sup>192</sup> Τέλος, αποδέχεται τη θέση του I. Duichev για την ταύτιση των Φυσωνιτών με τους Άντες, βλέποντας τη σύναψη συνθήκης με το Βυζάντιο το 545/46 ως επιβεβαίωση για το ότι *τῶ τυχόντι ὑποταττόμενοι καὶ ὑπέικοντες*.<sup>193</sup>

Η παραπάνω θέση υπέρ της ταύτισης των Φυσωνιτών με τους Άντες πέρα από το ζήτημα της ετυμολογίας και της μη υποταγής τους, αλλά συμμαχίας τους με το Βυζάντιο, δεν ευσταθεί κατά την άποψή μας κυρίως για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι το γεγονός ότι στον Ψευδοκαισάριο υπάρχει εμφανής διαφοροποίηση των Σκλαβηνών και των Φυσωνιτών ως προς τα ήθη και έθιμα, γεγονός που, εφόσον οι Φυσωνίτες ταυτίζονται με τους Άντες, αντικρούει τις κύριες και πλέον αξιόπιστες πηγές, όπως ο Προκόπιος και ο Μαυρίκιος. Οι Φυσωνίτες (Δανούβιοι ή Ριπιανοί), όπως ορθά επισημαίνει ο Curta, είναι οι κάτοικοι της Παρόχθιας Δακίας,<sup>194</sup> με άλλα λόγια οι τοπικοί χριστιανικοί πληθυσμοί του Κάτω Δούναβη που ακολουθούσαν τη νηστεία και υφίσταντο τις επιθέσεις και λεηλασίες του πρώτου τυχόντα. Η διάκριση του χώρου μεταξύ Σκλαβηνών και Φυσωνιτών (*πῶς δ' ἐν ἑτέρῳ τμήματι ὄντες οἱ Σκλαυηνοὶ καὶ Φυσωνῖται*) σχετίζεται με τη διαβίωση των πρώτων στη βόρεια και των δεύτερων στη νότια όχθη του ποταμού και όχι γενικά σε μία άλλη περιοχή, όπως αποδίδουν το *ἐν ἑτέρῳ τμήματι* ο I. Duichev και ο Φ. Μαλιγκούδης. Αυτό ερμηνεύει και την έκπληξη του Ψευδοκαισάριου για τις μεγάλες πολιτισμικές τους διαφορές, αν και ζουν τόσο κοντά.

Για τους Σκλαβηνούς επίσης, ο Ψευδοκαισάριος δίνει έμφαση σε έθιμα, τα οποία υποδηλώνουν βαρβαρότητα και κατώτερο πολιτισμικό επίπεδο (*γυναικομαστοβοροῦσιν ἡδέως, τῇ λύκων ὠρυγῇ σφᾶς προσκαλούμενοι*, κ.ά.). Τα στοιχεία αυτά είναι μέρος της εικόνας των βαρβαρικών λαών, για τους οποίους διαδίδονταν ποικίλες φανταστικές ειδήσεις, στην προκειμένη περίπτωση τα παραπάνω έθιμα αλλά και η βρώση

192 Μαλιγκούδης 1997:157-160. Ζίνκονιέ 2007:32. Για τον κοινό τόπο της κραυγής και τις πιθανές στρατιωτικές ή κοινωνικές του προεκτάσεις βλ. Curta 2001:325-326. Καρδαράς 2008a:195-196.

193 Duichev 1965:35. Μαλιγκούδης 1997:152.

194 Curta 2001:348. Ζίνκονιέ 2007:32, ο οποίος ταυτίζει τους Φυσωνίτες με εκρωμαϊσμένους Δάκες ή Θράκες.

άγριων ζώων. Αυτή ακριβώς η εικόνα συνδέεται με την εμφάνιση των τελευταίων στα σύνορα της Αυτοκρατορίας και τις επιθέσεις τους στα βυζαντινά εδάφη.<sup>195</sup>

Ο δεύτερος λόγος απόρριψης της ταύτισης είναι ότι στην περιγραφή του Ψευδοκαισάριου διακρίνει κανείς κοινούς τόπους, οι οποίοι παρέμπουν στις πληροφορίες του Ηρόδοτου για τους Σκύθες. Αυτό δεν αφορά μόνο στα όσα αναφέρθηκαν ήδη για τους Νευρούς, αλλά και στη συνήθεια των Σκυθών (μετέπειτα και άλλων νομαδικών λαών) να σκοτώνουν τον ηγεμόνα τους, όπως στην περίπτωση του πολυταξιδεμένου Ανάχαρση και του Σκύλη, ο οποίος έκλινε προς τα ελληνικά ήθη.<sup>196</sup> Πιθανότατα ο Ψευδοκαισάριος διέκρινε στους Σκλαβηνούς ένα ακόμη σκυθικό έθνος και κατά την άποψή μας η μαρτυρία του δεν αποτελεί παράθεση αυθεντικών σλαβικών εθίμων ούτε προσφέρει κάποια ιδιαίτερη –και επιπλέον– πληροφορία για τους πρώιμους Σλάβους (ειδικότερα τους Σκλαβηνούς) συγκριτικά με τις υπόλοιπες πηγές. Από την άλλη πλευρά, η εξέταση των λαϊκών παραδόσεων δείχνει ότι οι Σλάβοι είχαν υιοθετήσει στις θρησκευτικές τους δοξασίες έθιμα και από τον περίγυρό τους, γεγονός που επισημαίνει και ο Φ. Μαλιγκούδης.<sup>197</sup>

Οι παραδόσεις γύρω από την κλοπή του γάλακτος εντοπίζονται εξίσου στον Ηρόδοτο, ο οποίος αναφέρει ότι οι Σκύθες τύφλωναν τους δούλους τους για να μην κλέβουν το γάλα.<sup>198</sup> Διάφορες, ακόμη και σχετικές με το *γυναικομαστοβοροῦσιν ἡδέως*, μαρτυρίες συνδέονται, μεταξύ άλλων, με μύθους της Αρχαιότητας για τις Αμαζόνες ή τους Χαβαρηνούς, τους οποίους καταγράφει ο Στέφανος Βυζάντιος.<sup>199</sup> Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι ο Duichev επισημαίνει για το υπό συζήτηση απόσπασμα του Ψευδοκαισάριου πως δεν είναι αυθεντικό, αλλά αποτελεί παραλλα-

195 Duichev 1965:41-42. Waldmüller 1976:14.

196 Ηρόδοτος, *Ιστορία*, IV, 76-80, 276-282. Βλ. σχετικά Κραλίδης 2003:145, 169-180. Bichler 2004:104.

197 Μαλιγκούδης 1997:157.

198 Ηρόδοτος, *Ιστορία*, IV, 2: 198-200: *Τὸς δὲ δούλους οἱ Σκύθαι πάντας τυφλοῦσι τοῦ γάλακτος εἵνεκεν τοῦ πίνουσι ποιεῦντες ὧδε. ἐπεὰν φυσητήρας λάβωσι ὄστεινους ἀυλοῖσι προσεμφερεστάτους, τούτους ἐσθέντες ἐς τῶν θηλέων ἵπων τὰ ἄρθρα φυσῶσι τοῖσι στόμασι, ἄλλοι δὲ ἄλλων φυσῶντων ἀμέλγουσι. φασὶ δὲ τοῦδε εἵνεκα τοῦτο ποιεῖν τὰς φλέβας τε πίμπλασθαι φυσωμένας τῆς ἵπου καὶ τὸ οὔθαρ κατίεσθαι. ἐπεὰν δὲ ἀμέλξωσι τὸ γάλα, ἐσχέαντες ἐς ξύλινα ἀγγήια κοῖλα καὶ περιστίζαντες κατὰ τὰ ἀγγήια τοὺς τυφλοὺς δονέουσι τὸ γάλα, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ ἐπιστάμενον ἀπαρύσαντες ἠγεῦνται εἶναι τιμώτερον, τὸ δ' ὑπιστάμενον ἦσσαν τοῦ ἐτέρου. τούτων μὲν εἵνεκα ἅπαντα τὸν ἂν λάβωσι οἱ Σκύθαι ἐκτυφλοῦσιν οὐ γὰρ ἀρόται εἰσὶ ἀλλὰ νομάδες.*

199 Βλ. Duichev 1965:40-41.

γή μίας περιγραφής του Βαρδεσάνη (154-222 μ.Χ.) για τους Ινδούς και τους Πέρσες, όπου καταγράφεται και η ανθρωποφαγία των πρώτων, και πως ο Ψευδοκαισάριος προσαρμοσε τις αναφορές του Βαρδεσάνη στους Σλάβους.<sup>200</sup> Σύμφωνα με τον Duichen, οι μαρτυρίες του Ψευδοκαισάρου για τους Σλάβους «δεν είναι τίποτε άλλο από μία παραλλαγή των αρχαίων μύθων για τους Γέτες, τους Θράκες και τους Δάκες».<sup>201</sup>

Περίπου μισό αιώνα αργότερα<sup>202</sup> ο Μαυρίκιος παρουσιάζει μία πληρέστερη και καλύτερα διαρθρωμένη εικόνα για τους πρώιμους Σλάβους στο ενδέκατο βιβλίο του *Στρατηγικού*. Αντίστοιχα με τον Προκόπιο, ο Μαυρίκιος εκλαμβάνει τους *Σκλάβους* και τους *Άντες* ως δύο λαούς με κοινά χαρακτηριστικά (ήθη, έθιμα, πολεμική τέχνη κ.ά.). Ταυτόχρονα, και παρά το γεγονός ότι ήταν σύμμαχοι των Βυζαντινών από το 545/46, οι Άντες κατατάσσονται μαζί με τους *Σκλάβους* ανάμεσα στους εν δυνάμει εχθρούς της αυτοκρατορίας.<sup>203</sup> Η περιγραφή του *Στρατηγικού* αρχίζει με την επισήμανση του κοινού τους τρόπου ζωής και συμπεριφοράς, την αγάπη τους για την ελευθερία και την αποστρόφη τους προς την επιβολή εξουσίας επάνω τους.<sup>204</sup> Επαναλαμβάνεται το θέμα των σκληρών συνθηκών διαβίωσης και της αντοχής τους στα φυσικά φαινόμενα<sup>205</sup> και ακολούθως παρατίθενται πληροφορίες όπως:

α) Η φιλική τους στάση απέναντι στους ξένους και στους αιχμαλώτους.<sup>206</sup>

β) Ο αγροτικός χαρακτήρας της κοινωνίας τους και η παραγωγή προϊόντων, όπως ο *κέγχρος* (κεχρί) και ο *έλυμος* (αγριοβρώμη, άγρια σίκαλη).<sup>207</sup>

200 Στο ίδιο:31-33, όπου και τα σχετικά αποσπάσματα.

201 Στο ίδιο:40.

202 Για το ζήτημα της χρονολόγησης του *Στρατηγικού* βλ. Shlosser 2003:81-82. Καρδαράς 2010:199 υποσ. 588.

203 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 370-386. (*Πῶς δεῖ Σκλάβοις καὶ Ἄνταις καὶ τοῖς τοιοῦτοις ἀρμόζεσθαι*). Waldmüller 1976: 22-26. Kazanski 1995-1996:197. Curta 2001:50-52, 346-347.

204 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 370-372, 3-5: *Τὰ ἔθνη τῶν Σκλάβων καὶ Ἄντων ὁμοδιαίτα τε καὶ ὁμότροπά εἰσι καὶ ἐλεύθερα, μηδαμῶς δουλοῦσθαι ἢ ἄρχεσθαι πειθόμενα, καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ, ...* Panzer 2002:27. Živković 2007:32, 46.

205 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 372, 5-7: *πολύανδρα τε καὶ τληπαθῆ, φέροντα ῥαδίως καὶ καύσωνα καὶ ψύχος καὶ βροχὴν καὶ σώματος γυμνότητα καὶ τὴν τῶν δαπανημάτων ἐνδειαν* στο ίδιο 376,85: *... καὶ τῆς φαμιλίας αὐτῶν ταπεινῆς οὔσης, οἶα γυμνῆς, ...* Panzer 2002:27. Živković 2007:33.

206 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 372, 8-16. Waldmüller 1976:28. Panzer 2002:28.

207 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 372, 17-18: *Ὑπεστὶν δὲ αὐτοῖς πλῆθος ἀλόγων παντοίων καὶ γεννημάτων ἐν θημῶναις ἀποκείμενοι, καὶ μάλιστα κέγχρου καὶ ἐλύμου*. Dolinescu-Ferche 1979:172-173. Panzer 2002:28. Živković 2007:33.

γ) Η συνήθεια πολλών γυναικών να αυτοκτονούν μετά τον θάνατο του συζύγου τους.<sup>208</sup>

δ) Ο χώρος της διαβίωσής τους, που είναι τα δάση, οι ποταμοί, τα έλη και οι δύσβατες λίμνες, στοιχεία που προσφέρουν φυσική οχύρωση στις εγκαταστάσεις τους. Εμφανίζονται επίσης ιδιαίτερα εξοικειωμένοι με το υγρό στοιχείο (έμπειροι στη διάβαση των ποταμών και αντοχή μέσα στο νερό).<sup>209</sup>

ε) Η συνήθεια να κρύβουν τα αγαθά και να εμφανίζουν μόνο τα απολύτως απαραίτητα.<sup>210</sup>

Καθώς πρόκειται για στρατιωτικό εγχειρίδιο, το *Στρατηγικόν* δίνει έμφαση στην πολεμική τέχνη των πρώιμων Σλάβων. Σε συνάρτηση με τις μορφολογικές συνθήκες του χώρου διαβίωσής τους, αυτοί ακολουθούσαν τακτικές ανορθόδοξου πολέμου και απέφευγαν τη μάχη εκ του συστάδην. Αντίθετα, στηρίζονταν στις ενέδρες, τους αιφνιδιασμούς και σε ποικίλα τεχνάσματα για τη φθορά και εξαπάτηση του αντιπάλου σε στενούς και απόκρημνους χώρους.<sup>211</sup> Γίνεται επίσης αναφορά στις εφόδους των νεώτερων σε ηλικία Σλάβων εναντίον των Βυζαντινών, όταν οι τελευταίοι πλησίαζαν στους σλαβικούς οικισμούς.<sup>212</sup>

208 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 372, 18-22: *Σωφρονοῦσι δὲ καὶ τὰ θήλεα αὐτῶν ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν ἀνθρώπου, ὥστε πολλὰς αὐτῶν τὴν τῶν ἰδίων ἀνδρῶν τελευτὴν ἴδιον ἠγεῖσθαι θάνατον καὶ ἀποπνίγειν ἑαυτὰς ἐκουσίως οὐχ ἠγουμένας ζωὴν τὴν ἐν χρεῖᾳ διαγωγὴν.* Braichevs'kii 1953/2:22, 31. Panzer 2002:28. Για τις θέσεις γύρω από την πατριαρχική ή μητριαρχική δομή της οικογένειας στους πρώιμους Σλάβους βλ. Μαλιγκούδης 1997:19-20.

209 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 372, 23-24: *Ἐν ὕλαις δὲ καὶ ποταμοῖς καὶ τέλμασι καὶ λίμναις δυσβάτοις οἰκοῦντα ...* στο ίδιο 372-374, 31-43 (βλ. και XII Β' 20. 3-5, 458). Braichevs'kii 1953/2:24, 29. Dolinescu-Ferche 1979:174. Panzer 2002:28. *Grotowski* 2005:12.

210 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 372, 24-27. Dolinescu-Ferche 1979:174. Panzer 2002:28.

211 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 372, 27-31: *Καὶ βίον ζῶντα ληστρικὸν φιλοῦσιν ἐν τοῖς δασείαις καὶ στενοῖς καὶ κρημνώδεσι τόποις τὰς κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν ἐγχειρήσεις ἐργάζεσθαι. Κέχρηται δὲ ἐπιτηδείαις ταῖς ἐνέδραις καὶ τοῖς αἰφνιδιάσμασι καὶ κλοπαῖς ἐν τε νυξὶ καὶ ἡμέραις πολλὰς μεθόδους σχηματιζόμενα* στο ίδιο 374-376, 51-63. Braichevs'kii 1953/2:22. Waldmüller 1976:28. Panzer 2002:29. Shlosser 2003:78-79. Ζίνκονιό 2007:34, 51, 57, σύμφωνα με τον οποίο στο *Στρατηγικόν* υπάρχουν ενδείξεις και για τακτικές κινήσεις σε ομαλό πεδίο (επίθεση και υποχώρηση κατά περίπτωση). *Καρδαράς* 2008α:193-195. Παρεμφερής ως προς το στοιχείο του αιφνιδιασμού είναι και η μαρτυρία της λεγόμενης *Ανώνυμης Στρατιωτικής Πραγματείας*, η οποία χρονολογείται γύρω στο 570 (*Περὶ ἐνέδρας*, 125-126): *ἐπιτηδείαις δὲ γινόμεναι τὰ μέγιστα συμβάλλονται τοῖς ἐγχειροῦσιν αἱ γὰρ αἰφνίδιοι καὶ ἀδόκητοι ἐπελεύσεις ἀμεθόδευτοι καὶ φοβερώτεροι τυγχάνουσι, γίνονται δὲ ὡς ἐπίπαν ἐπιτηδείων πρὸς τὰ ξανθὰ ἔθνη καὶ πρὸς Ἄντας καὶ Σκλάβους καὶ Σαρρακηνούς καὶ πρὸς Πέρσας, πρὸς δὲ τὰ Σκυθικὰ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μάλλον καὶ φυλάττεσθαι τὰς παρ' αὐτῶν γινόμενας ἐνέδρας χρῆ, ἐὰν πλείους ὦσι, ἐπιτηδείαις πρὸς τοῦτο ἐχόντων αὐτῶν καὶ τοῦτο παλμάριον φυσικὸν κεκτημένων...* Dain 1967:346. Motsia 2011/5:39. Βλ. επίσης *Svod*:361-363.

212 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 382, 172-175: *Ἐξπληκτοὶ δὲ οἱ νεώτεροι αὐτῶν γινόμενοι, ὡς ἐκαίρουντες λεληθότως τοῖς στρατιώταις ἐπέρχονται, ὡς ἐντεῦθεν μὴδὲν δύνασθαι εἰς βλάβην τῶν ἐχθρῶν ἐργάζεσθαι τοὺς τὴν ἔφοδον μετ' αὐτῶν ποιομένους.* Kazanski 1995-1996:197. Curta 2001:325.

Αντίστοιχα με τον τρόπο ζωής, παρουσιάζεται εξίσου λιτός και ο οπλισμός τους, για τον οποίο ο Μαυρίκιος αναφέρει σχετικά: *οπλίζονται με μικρά ακόντια, δύο ο κάθε άνδρας, ενώ κάποιοι από αυτούς έχουν και μεγάλες ασπίδες (σκουτάρια), που μεταφέρονται όμως δύσκολα. Χρησιμοποιούν επίσης ξύλινα τόξα και μικρά βέλη ποτισμένα με δηλητήριο, το οποίο είναι δραστικό. Αυτός που θα βληθεί πρέπει να λάβει αντίδοτο ή κάποια άλλη ιατρική βοήθεια ή να χαράξει την πληγή για να μην διαχυθεί το δηλητήριο στο υπόλοιπο σώμα.*<sup>213</sup> Στο Στρατηγικόν επίσης συνίσταται για τους ελαφρά οπλισμένους πεζούς των Βυζαντινών ένα ελαφρύ ακόντιο ρίψης, το οποίο ο συγγραφέας ονομάζει *λαγκίδιον σκλαβινίσκιον*. Το μέγεθος του ήταν σχετικά μικρό και πιθανόν σχετίζεται με τις αναφορές στον οπλισμό των Σλάβων τόσο στο ίδιο το *Στρατηγικόν* όσο και στον Ιωάννη Εφέσου (*λογχάδια*).<sup>214</sup>

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα, δίνονται και οι αντίστοιχες οδηγίες για την αντιμετώπιση των *Σκλάβων* και των *Αντών*, οι οποίες έχουν ως κύρια σημεία την αναζήτηση ευρέως και ομαλού πεδίου μάχης, τη λήψη μέτρων για την ασφαλή πορεία ή στρατοπέδευση, τη διαφύλαξη των εφοδίων ή των πολεμικών μέσων, τη χρήση ελαφρά οπλισμένων πεζών και ιππέων (ακοντιστών και τοξοβόλων), τη δυνατότητα διάβασης των ποταμών, καθώς και τη διενέργεια συντονισμένων και αιφνιδιαστικών επιχειρήσεων για την εξουδετέρωση του αντιπάλου, ει δυνατόν κατά τους χειμερινούς μήνες.<sup>215</sup>

Στις μαρτυρίες του *Στρατηγικού* σχετικά με τα έθνη και την επιμέρους κατάταξη των λαών διακρίνεται από τον G. Dagron η προσπάθεια του συγγραφέα να μορφοποιήσει και να παγιώσει μία πραγματικότητα χώρου και λαών αμετάβλητη από τις οποιεσδήποτε ιστορικές περιστάσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, συμβατό με τη *θεωρία των κλιμάτων*, ερμηνεύονται και οι προγενέστεροι κοινοί τόποι για τους Γερμανούς, οι οποίοι απαντούν πλέον για τους Σλάβους αφότου οι τελευταίοι εμφανίστηκαν στον Κάτω Δούναβη. Ο Dagron διακρίνει επίσης ένα σύστημα αντιθέ-

213 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 374, 44-50. Panzer 2002:29. Shlosser 2003:78. *Grotowski 2005*:11. Živković 2007:51, 58. *Καρδαράς 2008α*:186, 189.

214 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XII, Β' 5: 422: *Βηρύττας ἦτοι λαγκίδια Σκλαβινίσκια τοὺς ἀπέριως πρὸς τὴν τοξείαν ἔχοντας ἢ καὶ λειπομένους ὡς εἰκὸς τόξων*. Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 25: 249: ... *et arma quid sint praeter duo vel tria λογχάδια, quod est hastae, nesciebant*. *Καρδαράς 2008α*:192.

215 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 376-386, 69-127 και 131-224' XII Β' 20: 458-467.

σεων μεταξύ Ανατολής και Δύσης, όπου τα «ξανθά έθνη» βρίσκονται σε αντίθεση με τους Πέρσες. Οι Βυζαντινοί, εφαρμόζοντας τακτική ανάλογα με τον λαό που πολεμούσαν, βρίσκονταν ανάμεσά τους, στο κέντρο του χάρτη, και ήταν οι «δυτικοί» απέναντι στους Πέρσες και οι «ανατολικοί» απέναντι στους Φράγκους και στους Λογγοβάρδους. Ταυτόχρονα, μέσα από τα αρνητικά στερεότυπα, τα οποία ενέχουν και την οπτική του ορθόδοξου απέναντι σε ειδωλολάτρες ή αιρετικούς, ο βυζαντινός αυτοκράτορας επεδίωξε να παγιώσει και έναν ειδικό ρόλο για κάθε λαό, ιδιαίτερα ως προς την πολεμική τέχνη.<sup>216</sup>

Όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, ο Μ. Braichevs'kii υποστήριξε ότι οι Άντες στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού δεν είναι ίδιοι με εκείνους που διενεργούσαν νωρίτερα επιθέσεις στα βυζαντινά εδάφη. Για τον Braichevs'kii υπάρχει ταύτιση μεταξύ των Αντών και του σλαβικού φύλου που ο Θεοφάνης ονομάζει *Σεβέρεις* (οι τελευταίοι ταυτίζονται και με τους Σεβεριάνους στο *Χρονικό του Νέστορα*), οι οποίοι πριν από τη μετακίνηση του Ασπαρούχ ήταν οι πλησιέστεροι γείτονες των Βουλγάρων της Αζοφικής και υπήρχε ήδη μία «ειδική» σχέση των Βουλγάρων με αυτούς. Ως επιχείρημα προβάλλεται το ότι ο Θεοφάνης δεν αναφέρει επίθεση του Ασπαρούχ στους Σεβέρεις, αλλά μόνο στις ανώνυμες επτά φυλές. Ο Braichevs'kii πρόβαλε επίσης την άποψη ότι μετά τις πρώτες επιθέσεις και εγκαταστάσεις Αντών στη βορειοανατολική Βουλγαρία ακολούθησε ένα νέο κύμα ανατολικοσλαβικών στοιχείων, που ήταν οι Σεβέρεις. Ο χρόνος αυτής της μετακίνησης τοποθετείται στα όρια του 6ου με τον 7ο αιώνα και συσχετίζεται με τη σύγκρουση των Αντών με τους Αβάρους ή ακόμη και με τη μετακίνηση βουλγαρικών φύλων προς τα δυτικά. Υποστηρίζεται ακόμη ότι οι Σεβέρεις κινήθηκαν μετέπειτα προς τα νότια, έως την οροσειρά του Αίμου και τα σύνορα με το Βυζάντιο, για αυτό και κίνησαν την προσοχή των Βυζαντινών (μαρτυρίες του *Στρατηγικοῦ*). Σύμφωνα με τον Braichevs'kii, η ταύτιση των Σεβέρων με τους Άντες στο *Στρατηγικόν* οφείλεται στον κοινό χώρο προέλευσής τους, οι Σεβέρεις όμως διέφεραν πολιτισμικά ως λιγότερο «αρχαϊκοί», συγκριτικά με όσα αναφέρονται σε προγενέ-

216 Dagron 1987:215-216, ο οποίος διακρίνει επίσης στην περιγραφή του Μαυρικού αντιστοιχίες με τον Ηρόδοτο.

στερες πηγές, και ταυτόχρονα αποτέλεσαν μέρος του μόνιμου εποικισμού της Βαλκανικής.<sup>217</sup>

Σε ό,τι αφορά τον οπλισμό των πρώιμων Σλάβων, τα αρχαιολογικά ευρήματα στους πολιτισμούς Κόρτσακ-Πράγας, Πένκοβκα και Κολότσιν δείχνουν αφενός όπλα ευρείας χρήσης και αφετέρου πολύ περιορισμένα όπλα και αντικείμενα εξοπλισμού, τα οποία αποδίδονται σε επαγγελματίες οπλίτες ή σε εκπροσώπους ανώτερης κοινωνικής τάξης. Στην πρώτη κατηγορία συμπεριλαμβάνονται αιχμές από ακόντια (20-25 εκ.), λόγχες (τουλάχιστον 15 εκ.), βέλη (10-13 εκ.) και αντικείμενα ιπποσκευής (χαλινάρια και ψευδοπόρπες), ενώ στη δεύτερη ξίφη, αλυσιδωτή θωράκιση, σπιρούνια και κοσμημένες ζώνες. Περιοριζόμενοι στις εγκαταστάσεις του πολιτισμού Πένκοβκα, απαντούν ακόντια με αιχμή σε σχήμα φύλου (Voločskoe-Surskaia Zabora, θησαυρός του Koloskono), λόγχες με τη βάση της αιχμής σε σχήμα τετραγώνου (Semenki, Samtchincy), επένδυση παλίντονου τόξου από οστό (Khitsy), βέλη με ακανθοειδή αιχμή (Selište, Semenki), βέλη με φυλλόσχημη αιχμή (μόνο στον Πένκοβκα, στις εγκαταστάσεις Sukhaia Gomolcha και Tarantsevo), βέλη με αιχμή σε σχήμα ρόμβου (μόνο στον Πένκοβκα, στις εγκαταστάσεις Chernetchina και Semenki), βέλη με αιχμή σε σχήμα τριγώνου ή ρόμβου, με πιο πλατιά βάση (Kizlevy και δύο στο Semenki), βέλη με τρεις πτέρυγες (Kizlevy, Miklachevsky, Novye Bratuchany, Tarantsevo, Trebujeni), χαλινάρια (Selište, Semenki) και ψευδοπόρπες από σίδηρο (Belaiia Tserkon') ή από οστό, οι οποίες απαντούν μόνο στον Πένκοβκα (Selište και Voločskoe-Surskaia Zabora). Στους άλλους δύο πολιτισμούς έχουν εντοπιστεί επιπλέον και λόγχες με ακανθοειδή αιχμή, λόγχες με αιχμή σε σχήμα μακρόστενου φύλου, τσεκούρια, βέλη με αιχμή σε σχήμα φύλου ή ρόμβου με πιο πλατιά βάση κ.ά.<sup>218</sup>

217 Braichevs'kii 1953/2:26, 35-36. Για τη σχετική μαρτυρία βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*: 359: ... κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαρινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σεβέρις κατώκισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισοῦρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολήν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεάς ὑπὸ πάκτων ὄντας. Βλ. επίσης Καρδαράς 2010:187. Την ταύτιση των Αντών με τους Σεβέρις του Δούναβη επιχείρησε από γλωσσικής πλευράς ο Μ. Budimir (1964:37-45). Ως προέκταση της θέσης του Budimir μπορεί να θεωρηθεί η άποψη του Φ. Μαλιγκούδη (1986:209), ότι ορισμένα σλαβικά φύλα του ελλαδικού χώρου στις αρχές του 7ου αιώνα (Δρουγουβίτες, Σαγουδάτοι και Βελεγεζίτες), γνωστά από τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, δεν ήταν νοτιοσλαβικά, αλλά προέρχονταν από τους Δυτικούς Άντες.

218 Kazanski 1995-1996:199-204. Για τα όπλα και τα αντικείμενα ιπποσκευής στον Πένκοβκα βλ. επίσης Prikhodniuk 1994:166' του ιδίου 1998:37-38.



Στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται δύο ξίφη από τον πολιτισμό του Κολότσιν, τμήματα αλυσιδωτής θωράκισης σε τρεις θέσεις του Κολότσιν και μία του Πένκοβκα (Igren'-Podkova 1), σπιρούνια (Κολότσιν και Κόρτσακ-Πράγας) και ιμάντες ζώνης του βου ή -κυρίως- του 7ου αιώνα, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους φέρουν διάτρητη διακόσμηση και σε λιγότερες περιπτώσεις ζωμόρφη και φυτική. Τα όπλα της πρώτης κατηγορίας μπορούσαν να χρησιμοποιούνται και για το κυνήγι (ακόντια, λόγχες, τόξα, βέλη, με εξαίρεση τα βέλη με τρεις πτέρυγες ή τα τσεκούρια), ενώ το σύνολο των ευρημάτων έχει αντιστοιχίες με άλλους πολιτισμούς, κυρίως βαλτικούς και νομαδικούς.<sup>219</sup>

Με βάση το προαναφερθέν αρχαιολογικό υλικό, αλλά και τις μαρτυρίες των πηγών του βου αιώνα, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι Σκλαβηνοί και οι Άντες μισθοφόροι του Βυζαντίου κατά τη δεκαετία του 530 ήταν επαγγελματίες πολεμιστές, ενώ οι αναφορές στο ιππικό τους δείχνουν τη διαμόρφωση στρατιωτικής αριστοκρατίας σε αυτούς. Άλλοι μελετητές επίσης δέχονται ότι αυτή η εξέλιξη τοποθετείται στα μέσα του 7ου αιώνα, ενώ νωρίτερα υπήρχαν ημιεπαγγελματίες πολεμιστές που συγκροτούσαν μία μόνιμη στρατιωτική μονάδα. Στην οπτική του Μ. Kazanski τα ευρήματα όπλων, ιπποσκευής και διακόσμησης, αν και περιορισμένα σε αριθμό, τεκμηριώνουν την ύπαρξη στρατιωτικής αριστοκρατίας και επαγγελματιών στρατιωτών τουλάχιστον από τον 6ο αιώνα, ενώ ο ίδιος θεωρεί ως ένδειξη και για τον 5ο αιώνα μία πόρπη από την εγκατάσταση της Velikaia Andrusovka/Velyka Andrusivka (Πένκοβκα). Δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στη διακόσμηση της πρώιμης σλαβικής ζώνης, ο Kazanski επισημαίνει αφενός τις αντιστοιχίες σε μεγάλο γεωγραφικό χώρο και αφετέρου ότι η διακόσμηση της ζώνης υποδήλωνε και κοινωνική ιεραρχία, όπως π.χ. στους Αβάρους ή τους Λογγοβάρδους.<sup>220</sup>

Αναφορικά με την πρώιμη σλαβική κοινωνία, η μαρξιστική ιστοριογραφία προέβαλε το πρότυπο της *στρατιωτικής δημοκρατίας* (military democracy), στην οποία υπήρχαν φυλετικές διαιρέσεις και οργάνωση των ένοπλων σε ενότητες των δέκα ή των εκατό ανδρών. Το συγκεκριμένο πρότυπο ήταν εμφανώς διαφορετικό από τη γενικότερη εικόνα, αλλά και τον «άτακτο» τρόπο πολέμου που εμφανίζουν οι βυζαντινές

219 Kazanski 1995-1996:204-207. Βλ. επίσης του ίδιου 2009:235-237' 2011/5:44.

220 Kazanski 1995-1996:197-198, 207.

πηγές.<sup>221</sup> Προσεγγίζοντας την πολιτική και στρατιωτική οργάνωση των πρώιμων Σλάβων, ο Τ. Ζίνκονιέ διατύπωσε το συμπέρασμα ότι οι Σκλαβηνοί και οι Άντες ζούσαν σε ένα φυλετικό σύστημα δίχως ανεπτυγμένες σχέσεις ιδιοκτησίας, ως ελεύθεροι γεωργοί-στρατιώτες, το οποίο προσδιόρισε ως *πρωτόγονη δημοκρατία* (primitive democracy), γνωστή και ως *ύστερο φυλογενετικό σύστημα*. Ακόμη, για την κατανόηση του στρατιωτικού συστήματος των σλαβικών φύλων έδωσε κεντρική θέση στον ρόλο των φύλαρχων, οι οποίοι, αν και ήταν επικεφαλής μόνο στις εκστρατείες, μέσω της προσωπικότητάς τους διασφάλιζαν ένα είδος ιεραρχίας και κατ'έπекταση την καλή στρατιωτική οργάνωση.<sup>222</sup>

Σύμφωνα με τον Ζίνκονιέ, τόσο από τις περιγραφές του Προκόπιου για τους Σλάβους μισθοφόρους, όσο και του Αγαθία για τον Άντη ταξιάρχο Δαβραγέζα προκύπτει ότι οι πρώιμοι Σλάβοι συγκροτούσαν στον βυζαντινό στρατό ιδιαίτερα τμήματα ιππικού ή εξειδικευμένες μονάδες για ναυτικές επιχειρήσεις. Οι πληροφορίες για ανώτατους στρατιωτικούς, όπως ο Χιλβούδιος ή ο Δαβραγέζας, δείχνουν ότι υπήρχαν επαγγελματίες στρατιώτες και όχι απλοί ποιμένες ή γεωργοί που δεν γνώριζαν το στρατιωτικό επάγγελμα, με αποτέλεσμα οι Βυζαντινοί να εκτιμούν τις ικανότητές τους. Εκτός από τους Σλάβους που υπηρετούσαν στον βυζαντινό στρατό, από τις σλαβικές επιθέσεις στα μέσα του βου αιώνα φαίνεται επίσης ότι αυτοί είχαν συγκροτήσει καλά οργανωμένο πεζικό και ιππικό υπό την ηγεσία φύλαρχων και γνώριζαν τακτικές για ανοικτές μάχες ή πολιορκίες. Η στρατιωτική τους ιεραρχία ήταν πρωτόγονη, αρκετή όμως για να προσδώσει σε μία ανοργάνωτη μάζα μορφή οργανωμένου στρατού, ο οποίος με τη σειρά του στήριζε το πολιτικό σύστημα αυτών των φύλων.<sup>223</sup>

Προχωρώντας στην προσέγγισή του και ανατρέχοντας στα πορίσματα της Εθνολογίας για την κοινωνική και πολιτική οργάνωση ορισμένων αρχέγονων (προ-κρατικών) κοινωνιών, ο Kazanski θεωρεί ότι η εμφάνιση των πολεμιστών ως κοινωνικής ομάδας σηματοδοτεί για τους

221 Βλ. Curta 1999a:19-20. Shlosser 2003:77, 79-80.

222 Ζίνκονιέ 2007:46-47. Shlosser 2003:77, σύμφωνα με την οποία στην πρωτόγονη δημοκρατία δεν υπήρχε η αρχή του ενός ανδρός. Για την φυλετική οργάνωση στους πρώιμους Σλάβους βλ. επίσης Goehrke 1992:152-153.

223 Ζίνκονιέ 2007:52-53, 57-59. Παρόμοια, η Shlosser (2003:79-80) επισημαίνει ότι η μαρτυρία του Προκόπιου για Σκλαβηνούς και Άντες ιππείς το 536 στην Ιταλία εγείρει ζητήματα όπως ο σχηματισμός ανώτερης κοινωνικής τάξης και επίλεκτων στρατευμάτων.

Σλάβους το τέλος της πρωτόγονης κοινωνίας και τη μετάβαση σε εκείνη της *ηγεσίας* (*chefferie/chiefdom*). Στην *ηγεσία* υπάρχει ένας ηγεμόνας, συχνά ιεροποιημένος, που ασκεί καθήκοντα στρατιωτικά, διοικητικά, πολιτισμικά και οικονομικά. Αυτός βρίσκεται στην κορυφή μίας κοινωνικής ιεραρχίας, την οποία χαρακτηρίζει η ανισότητα μεταξύ των μελών της. Στην *ηγεσία* διακρίνονται ομάδες, όπως αγροτικές κοινότητες, φύλα ή φατρίες με τους δικούς τους επικεφαλής και απαντά για πρώτη φορά η εξειδικευμένη εργασία (τεχνίτες, ιερείς, πολεμιστές κ.ά.). Ωστόσο αυτός ο τύπος οργάνωσης, αν και ανώτερος από μία απλή κοινωνία ισότητας, δεν αποτελεί ένα κρατικό σύστημα με οργανωμένη διοίκηση και θετό δίκαιο, καθώς επικρατούν οι παραδόσεις, το εθιμικό δίκαιο και το κύρος του ηγεμόνα. Ως προς την *ηγεσία* τέλος διακρίνονται δύο τύποι, η απλή, με έναν ηγεμόνα που έχει επιρροή σε περισσότερες κοινότητες, και η σύνθετη, όπου γύρω από μία κεντρική ηγεσία με ανώτατο άρχοντα δημιουργούνται άλλες περιφερειακές και ταυτόχρονα σχηματίζεται άρχουσα τάξη.

Ο Kazanski αποδέχεται το συμπέρασμα ότι τα φύλα-*ηγεσίες* εμφανίζονται ως η «απάντηση» μίας πρωτόγονης κοινωνίας, όταν αυτή απειλείται από κάποια άλλη περισσότερο ανεπτυγμένη. Την εποχή της μετανάστευσης των λαών αυτός ο τύπος οργάνωσης απαντά στους γερμανικούς λαούς στους οποίους υπήρχε στρατιωτική αριστοκρατία. Η ανώτατη μορφή της σύνθετης *ηγεσίας* είναι μία κοινωνικοπολιτική διαμόρφωση γνωστή ως «βαρβαρικό βασίλειο» με επικεφαλής έναν ιεροποιημένο ηγεμόνα. Σε αυτό το επίπεδο οι φυλετικές διαιρέσεις εξαλείφονται σταδιακά και οι τοπικοί ηγεμόνες αντικαθίστανται από εκπροσώπους της κεντρικής εξουσίας. Και πάλι όμως δεν αποτελούν ένα πραγματικό κράτος, καθώς δεν υπάρχει ούτε κωδικοποιημένο θετό δίκαιο ούτε οι απαραίτητες δομές, και εξακολουθεί να κυριαρχεί η προσωπικότητα του ηγεμόνα μαζί με τις παραδόσεις και τα έθιμα. Σε ό,τι αφορά στους πρώιμους Σλάβους, ο Kazanski επισημαίνει ότι υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις γραπτές πηγές και στα ευρήματα σχετικά με τους επαγγελματίες στρατιώτες. Στην πρώτη περίπτωση αναφέρονται οι Σκλαβηνοί και οι Άντες μισθοφόροι των Βυζαντινών στην Ιταλία, ενώ τα ευρήματα δείχνουν αυτή την τάξη κατά τον 7ο αιώνα, γεγονός που ερμηνεύεται από τον ίδιο ως «καθυστέρηση της αντανάκλασης των

κοινωνικών μεταβολών στον υλικό πολιτισμό». <sup>224</sup> Παρά τη συγκεκριμένη προσέγγιση ωστόσο, ο ίδιος μελετητής αναγνωρίζει ότι δεν πρέπει να υπερτονίζεται το επίπεδο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των Σλάβων ούτε ο ρόλος της αριστοκρατίας και των επαγγελματιών οπλιτών, καθώς αυτά είναι ξεκάθαρα τον 8ο με 9ο αιώνα. Έως τότε στις ταφές απαντούν τα όπλα «ευρείας χρήσης» (τόξα και βέλη, ακόντια, λόγχες, πελέκες), ενώ όσα μπορούν να αποδοθούν σε ανώτερη κοινωνική τάξη είναι πολύ λίγα. <sup>225</sup>

Ως τεκμήριο για την εμφάνιση αριστοκρατίας στους Σλάβους πριν το 560, οι Kazanski και Curta επικαλούνται και τη μαρτυρία του Ψευδοκαισάρου για την εξόντωση των ηγεμόνων από τη συνοδεία τους. <sup>226</sup> Στην ίδια μαρτυρία διακρίνεται επίσης η απουσία του θεσμού της μοναρχίας στους πρώιμους Σλάβους (*ἀνηγεμόνευτοι*), <sup>227</sup> αλλά και η πρωτοκαθεδρία των φυλάρχων σε κοινές εκδηλώσεις ή τελετές (*συνεσθιόμενοι*), αφού αυτές αναφέρονται ως χώρος εξόντωσης τους. <sup>228</sup>

Με την αναγωγή του συστήματος της *ηγεσίας* στους πρώιμους Σλάβους, ο Kazanski καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η πίεση αλλά και οι επιδράσεις των Γότθων στον κοινωνικό και στρατιωτικό τομέα τον 4ο αιώνα μετέβαλαν τις μικρές αρχηγικές *ηγεσίες* σε μεγάλες ενώσεις ή φύλα, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τη μαρτυρία του Ιορδάνη για ανώτατο ηγεμόνα και άρχοντες αλλά και τα ευρήματα όπλων στον πολιτισμό του Κιέβου, τα οποία ο Kazanski αποδίδει στους Venethi-Άντες. Ωστόσο οι σχέσεις των Γότθων με τους Σλάβους, από τις οποίες προέκυψαν οι στρατιωτικοί ηγεμόνες και οι φυλετικές ενώσεις των τελευταίων στην Ανατολική Ευρώπη, διακόπηκαν με την εισβολή των Ούννων το 375. <sup>229</sup> Από την άλλη πλευρά, ο Braičevs 'kii τοποθετεί την απαρχή της αντικής φυλετικής ένωσης ακόμη νωρίτερα, γύρω στο 270, και στο πλαίσιο της κρίσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, συνέπεια της οποίας

224 Kazanski 1993:12-13' του ίδιου 1995-1996:207-210.

225 Kazanski 1995-1996:212.

226 *Καϊσάριος, Διάλογοι Τέσσαρες*, II, 110: 985: *καὶ οἱ μὲν ὑπάρχουσιν αὐθάδεις, αὐτόνομοι, ἀνηγεμόνευτοι, συνεχῶς ἀναιροῦντες, συνεσθιόμενοι ἢ συνοδεύοντες, τῶν σφῶν ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα, ...* Kazanski 1995-1996:211. Curta 2001:326.

227 Μαλιγκούδης 1991:45-46. Curta 2001:326.

228 Curta 1999a:22-23' του ίδιου 2001:326.

229 Kazanski 1993:13-15.

ήταν και η απόσυρση των Ρωμαίων από τη Δακία.<sup>230</sup> Σε λαούς με τους οποίους οι Σλάβοι ήλθαν σε επαφή μεταξύ του 4ου και του 6ου αιώνα, όπως πιθανόν οι Γότθοι, αποδίδονται και κάποια γλωσσικά δάνεια σχετικά με τον ηγεμόνα (*knjaz, župan* κ.ά.), τα οποία όμως εμφανίζονται στους Σλάβους πολύ αργότερα.<sup>231</sup> Στο πλαίσιο επίσης των φυλετικών εγκαταστάσεων του 6ου και 7ου αιώνα στους Ανατολικούς Σλάβους, ο Goehrke διατυπώνει την υπόθεση ότι οι Άντες είχαν ισχυρότερους συνεκτικούς δεσμούς από τους Σκλαβηνούς, ενώ οι πρώιμοι Σλάβοι στο σύνολό τους είχαν πιο χαλαρές δομές συγκριτικά με τους γερμανικούς λαούς.<sup>232</sup>

Διαφοροποιημένη σχετικά με τα παραπάνω, και δίνοντας έμφαση στους θεσμούς και στα πορίσματα της Γλωσσολογίας, εμφανίζεται η προσέγγιση της πολιτειακής οργάνωσης των Σλάβων από τον Φ. Μαλιγκούδη. Ο Έλληνας σλαβολόγος επισημαίνει ότι κατά τον 6ο αιώνα, αλλά και μετέπειτα, παρατηρείται έλλειψη του θεσμού της κεντρικής εξουσίας (μοναρχίας) και κυριαρχεί ο πολυμερισμός της εξουσίας, η διαίρεση σε φυλές, με ξεχωριστό αρχηγό σε κάθε μία. Οι φύλαρχοι (*ήγεμόνες, άρχοντες, οί έν τέλει, ρήγες* κ.ά. στις πηγές) είναι επικεφαλής μικρότερων, εθνολογικά συγγενικών, ομάδων και υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους, πιθανότατα ως μέλη μίας άρχουσας τάξης ή ως στρατιωτικοί αρχηγοί. Από την άλλη πλευρά, τα πορίσματα της Ιστορικής Γλωσσολογίας δείχνουν ότι οι σλαβικές γλώσσες δεν διέθεταν ακόμη τα λεξιλογικά μέσα για να αποδώσουν έννοιες όπως κράτος και επικράτεια, ή τον φορέα της κεντρικής εξουσίας (μονάρχης ή βασιλεύς), όροι που εμφανίζονται μετά τον 9ο αιώνα και μάλιστα ως γλωσσικά δάνεια.

Σε ό,τι αφορά στη διαμόρφωση των επιμέρους φύλων, ο Μαλιγκούδης, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι το αρχαιότερο στρώμα της πολιτειακής ορολογίας των σλαβικών λαών, το οποίο χρονολογείται στον 3ο-4ο αιώνα (περίοδος της γλωσσικής ενότητας), ανάγεται ετυμολογικά στο σημασιολογικό πεδίο της οικογενειακής ορολογίας (π.χ. *rodŭ* = γένος, *pleme* = φυλή, *gosrodŭ* = κύριος κ.ά.), συμπεραίνει ότι η διαίρεση σε ανεξάρτητα φύλα συντελέστηκε σε ένα δεύτερο στάδιο εξέλιξης

230 Braichevs'kii 1991/2:130' του ιδίου 1994/3:15.

231 Βλ. Μαλιγκούδης 1991:53, 70-71 υποσ. 21.

232 Goehrke 1992:152.

της σλαβικής κοινωνίας. Κατά την περίοδο της γλωσσικής ενότητας η πατριά ή ο οίκος (σύνδεση των μελών του με απευθείας γονική σχέση) αποτελούσαν τη μεγαλύτερη πολιτειακή μονάδα της σλαβικής κοινωνίας. Αντίθετα, μετά από αυτή την περίοδο, κατά το δεύτερο στάδιο εξέλιξης, παρατηρείται η συνένωση των διαφόρων οίκων ή πατριών σε φυλές (ή φύλα) με δικό τους αρχηγό (kņjaž, župan κ.ά.), πολιτειακή οργάνωση που θα διατηρηθεί μέχρι τη διαμόρφωση των μεσαιωνικών σλαβικών κρατών με κεντρική εξουσία.

Επιχειρώντας τέλος να προσδιορίσει την πολιτειακή οργάνωση της σλαβικής κοινωνίας στα τέλη του βου αιώνα, και με βάση τα πορίσματα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, ο Μαλιγκούδης τη χαρακτηρίζει ως *ακέφαλη*. Ο όρος αυτός δικαιολογείται αφενός από την απουσία κεντρικής εξουσίας (μοναρχίας), ή κάποιου ισότιμου θεσμού, και αφετέρου από τον θεσμό του *νέτje* (βλ. παρακάτω). Η ευρύτερη πολιτειακή μονάδα ήταν το φύλο, με επικεφαλής τον αρχηγό του, η οποία είχε πολιτική αυτονομία, καθώς στον σλαβικό κόσμο απουσίαζαν ακόμη οι ενδογενείς παράγοντες που θα οδηγούσαν στη σύσταση ενός κρατικού μορφώματος.<sup>233</sup> Μία ακόμη θέση που προβλήθηκε για την πρώιμη σλαβική κοινωνία ήταν εκείνη της *κατακερματισμένης κοινωνίας* (segmentary society) λαμβάνοντας υπόψη τις μαρτυρίες των πηγών για έλλειψη ενότητας και τις έριδες μεταξύ των σλαβικών φύλων (*άναρχα δὲ καὶ μισάλληλα ὄντα*).<sup>234</sup>

Ανάμεσα στις πληροφορίες για τους πρώιμους Σλάβους, τη μεγαλύτερη συζήτηση έχει προκαλέσει η λέξη *δημοκρατία* που χρησιμοποιεί ο Προκόπιος για την πολιτική τους οργάνωση. Η λέξη υποδήλωνε πιθανόν ότι οι πρώιμοι Σλάβοι ζούσαν διεσπαρμένοι σε πολλά φύλα και φυλετικές ενώσεις, δίχως κεντρική-μοναρχική εξουσία, ή, ευρύτερα, την *αταξία* του βαρβαρικού κόσμου σε αντίθεση με τη δομή και τους θεσμούς της *ρωμαϊκής πολιτείας*, στην οποία εξουσίαζε ο βασιλεύς και όχι οι φατρίες και οι φυλές.<sup>235</sup>

233 Μαλιγκούδης 1991:45-56. Για το ζήτημα της κοινής σλαβικής γλώσσας, την εξέλιξη της από τη βάλτο-σλαβική και την πιθανή χρονολόγησή της βλ. [Birnbaum 1998](#):131-143.

234 Βλ. σχετικά [Curta 1999a](#):21-22.

235 Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 14. 22: 357: τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων αἰεὶ τὰ τε ζύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται. [Waldmüller 1976](#):26-27. [Werner 1980](#):579. Μαλιγκούδης 1991:46-47. [Barford 2001](#):49-50, 59. [Živković 2007](#):32, 46.

Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της δημοκρατίας των πρώιμων Σλάβων ήταν μία συνέλευση, υπό τύπον αντιπροσωπευτικού θεσμού, το λεγόμενο *větje* (ρωσικά *věče*). Ο όρος ανάγεται χρονικά στην εποχή της γλωσσικής ενότητας των Σλάβων (περίπου έως τον 3ο-4ο αιώνα) και σχηματίστηκε από το ρήμα *větati* (ομιλώ). Το *větje* σήμαινε τον χώρο όπου γίνονταν ομιλίες ή τη συνάθροιση όπου λαμβάνονταν αποφάσεις και εξελίχθηκε σε δηλωτικό ενός πολιτειακού θεσμού της σλαβικής κοινωνίας πριν την εμφάνιση κεντρικής εξουσίας σε αυτή. Σημασιολογικά αντίστοιχα του όρου αποτελούν ο αρχαιοελληνικός *ὄμιλος* (συνάθροιση, αγορά), ο λατινικός *conventus* ή, στη σύγχρονη εποχή, το κοινοβούλιο. Ως συνάθροιση για τη λήψη αποφάσεων από κοινού, το *větje* εμπόδιζε τη συγκέντρωση εξουσίας και βρισκόταν σε ανταγωνιστική σχέση με τον θεσμό της κεντρικής εξουσίας. Ο θεσμός του *větje* τερματίστηκε με τον σχηματισμό των μεσαιωνικών σλαβικών κρατών, όταν υπό την ισχυρή και συγκεντρωτική εξουσία του μονάρχη η έννοια της ελεύθερης συνάθροισης απέκτησε αρνητική σημασία. Αυτό τουλάχιστον προκύπτει από το παράδειγμα της Βουλγαρίας την εποχή του Συμεών Α', όπου ο όρος κατέστη συνώνυμος της στάσης/ανταρσίας.<sup>236</sup>

Στη μαρξιστική ιστοριογραφία η λαϊκή συνέλευση θεωρήθηκε χαρακτηριστικό της δουλοκτητικής και με διαμορφωμένες τάξεις κοινωνίας, όπως η αρχαία Αθήνα, ωστόσο δεν γινόταν αποδεκτό ότι στους Σκλαβηνούς και τους Άντες υπήρχε ένα τέτοιο πολίτευμα.<sup>237</sup> Από την άλλη πλευρά, στο *větje* δεν είναι ξεκάθαρο ποιοι είχαν δικαίωμα συμμετοχής και αν πράγματι αυτό ήταν «ο θεσμός της συνάθροισης όλων των μελών της φυλής (ή των μελών του κοινωνικού συνόλου) για λήψη κοινών αποφάσεων».<sup>238</sup> Εάν ληφθούν υπόψη τουλάχιστον οι μαρτυρίες του Μαυρίκιου για την υποδεέστερη θέση της γυναίκας στην πρώιμη σλαβική κοινωνία<sup>239</sup> και το γεγονός ότι δεν γίνεται περαιτέρω λόγος για «δημοκρατική» διαδικασία της ψήφου, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στο *větje* μετείχαν όσοι άνδρες έφεραν όπλα και πιθανόν οι γηραιότεροι. Σε γενικές γραμμές, αν ανατρέξουμε συμβατικά σε πολιτικούς θεσμούς της

236 Waldmüller 1976:27. Μαλιγκούδης 1991:45, 47, 50, 54-55.

237 Braichevs'kii 1953/2:22-23.

238 Μαλιγκούδης 1991:55-56.

239 Βλ. παραπάνω, υποσ. 208.

Αρχαιότητας, αυτό φαίνεται ως ένα είδος συνέλευσης που προσιδιάζει περισσότερο στη σπαρτιατική Απέλλα, όπου οι αποφάσεις λαμβάνονταν δια βοής, και λιγότερο προς την αθηναϊκή Εκκλησία του Δήμου.

Για την ερμηνεία της δημοκρατίας ωστόσο, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι σχετικές πληροφορίες για την πολιτειακή οργάνωση των Σκλάβων και των Αντών στο *Στρατηγικόν* του Μαυρίκιου. Ο Μαυρίκιος, δίπλα στις εκτενείς οδηγίες στρατιωτικού χαρακτήρα που προαναφέρθηκαν, θεωρεί αποτελεσματική και τη μέθοδο της εσωτερικής διάσπασης του αντιπάλου με την υποκίνηση συγκρούσεων ανάμεσα στους φύλαρχους (*ρήγες*). Οι φύλαρχοι, οι οποίοι δεν συμφωνούν μεταξύ τους, θα πρέπει είτε με υποσχέσεις είτε με δώρα να παραμείνουν διασπασμένοι και να μην δημιουργήσουν συνασπισμό ή *μοναρχία*.<sup>240</sup> Ο Μαυρίκιος αναφέρει επίσης ότι ανάμεσα στα σλαβικά φύλα υπάρχουν πολλές γνώμες και ότι ακόμη κι αν συμφωνήσουν σε κάτι, αυτό παραβιάζεται εύκολα.<sup>241</sup> Επιβεβαιώνει τέλος ότι και στην εποχή του δεν υπάρχει ισχυρή κεντρική εξουσία στα σλαβικά φύλα, τα οποία είναι *άναρχα* και ζουν όπως οι ληστές.<sup>242</sup> Φαίνεται λοιπόν ότι η *δημοκρατία* στον Προκόπιο είναι έννοια που αντιδιαστέλεται προς εκείνη της *μοναρχίας*, όπου η εξουσία ασκείται από έναν ισχυρό ηγεμόνα.<sup>243</sup> Μπορούμε επίσης να διακρίνουμε ότι παρεμφερή ή ταυτόσημη αρνητική έννοια με τη *δημοκρατία* έχει στον Μαυρίκιο η *άναρχία* αναφορικά με τα σλαβικά φύλα.

Ανατρέχοντας τέλος σε περισσότερες πηγές, παρατηρούμε ότι ο Μέγανδρος Προτήκτωρ κάνει λόγο για *άρχοντες* ή *έν τέλει* των Αντών (πιθανόν αντίστοιχους με τους *ρήγες* στον Μαυρίκιο), υποδηλώνοντας προφανώς τους τοπικούς φύλαρχους, καθώς και για *ηγεμόνες* στο

240 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 380, 127-131: *Πολλῶν δὲ ὄντων ῥηγῶν καὶ ἀσυμφῶνως ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους, οὐκ ἄτοπὸν τινὰς αὐτῶν μεταχειρίζεσθαι ἢ λόγῳ ἢ δώροις καὶ μάλιστα τοὺς ἐγγυτέρω τῶν μεθορίων καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπέρχεσθαι, ἵνα μὴ ἢ πρὸς πάντας ἔχθρα ἔνωσιν ἢ μοναρχίαν ποιῇ.* Μαλιγκούδης 1991:49. Shlosser 2003:77.

241 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, XI, 4: 376, 64-68: *Ἄπιστοι δὲ εἰσι παντοίως καὶ ἀσυμφωνοὶ περὶ τὰς συνθήκας, φόβῳ μᾶλλον ἢ δώροις εἴκοντες· διαφόρου γὰρ γνώμης κρατούσης ἐν αὐτοῖς, ἢ οὐ συμβαίνουσι, ἢ καὶ συμβαινόντων αὐτῶν τὰ δοκοῦντα συντόμως ἕτεροι παραβαίνουσι, πάντων ἐναντίων ἀλλήλων φρονούντων καὶ μηδενὸς τῷ ἑτέρῳ παραχωρεῖν βουλομένου.*

242 Στο ίδιο XI, 4: 374, 51: *Ἄναρχα δὲ καὶ μισάλληλα ὄντα ...* στο ίδιο 372, 27: *Καὶ βίον ζῶντα ληστρικόν ...* στο ίδιο IX, 3: 312, 6-8: *Εἰ γὰρ καὶ πλείους εἰσὶν, ἀλλ' οὐν ἄτακτοι καὶ ἄναρχοι, ὡσπερ Σκλάβοι καὶ Ἄνται καὶ τὰ τοιαῦτα ἄναρχα καὶ ἄτακτα ἔθνη·* Braichevs' kii 1953/2:22-24. Waldmüller 1976:27. [Prikhodniuk 1991/2:134-135](#). Shlosser 2003:77.

243 [Curta 1999a:19](#).



ἔθνος τῶν Σκλαβηνῶν, ὅπως ο Δαυρέντιος (ἢ Δαυρίτας), μαρτυρίες που εκλαμβάνονται ως ἔνδειξη σύνθετης ηγεσίας ἢ φυλετικής ἑνώσεως στους Ἄντες ἢ τους Σκλαβηνοὺς.<sup>244</sup> Εἰδικότερα, ἡ σχετικὴ με τὸν Δαυρέντιο μαρτυρία ἐρμηνεύεται ως ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνός *primus inter pares* ἀνάμεσα στους Σκλαβηνοὺς, πιθανόν με κληρονομικὴ διαδοχὴ, ὁ ὁποῖος συναποφάσιζε με τοὺς υπόλοιπους φύλαρχους γιὰ πόλεμο ἢ εἰρήνη στο πλαίσιο τῆς *στρατιωτικῆς δημοκρατίας*.<sup>245</sup> Ἀντίθετα με τὸν Μένανδρο Προτήκτορα, ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης δὲν διευκρινίζει τὴν πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ οργάνωση τῶν Ἀντῶν, τοὺς ὁποῖους χαρακτηρίζει ως ἔθνος.<sup>246</sup> Ὁ ἴδιος συγγραφέας ωστόσο, ἀναφερόμενος με τὴ σειρά του στο ἔθνος τῶν Σκλαυηνῶν, παραθέτει τὰ ονόματα ὀρισμένων μικρῶν ηγεμόνων τοὺς (Ἀρδάγαστος, Μουσώκιος, Πειράγαστος), τοὺς ὁποῖους ἀποδίδει τίτλους ὅπως *ῥῆξ* καὶ *φύλαρχος* ἢ ἀκόμη –συμβατικά– καὶ τὸν στρατιωτικὸ τίτλο τοῦ *ταξίαρχου* στὸν Πειράγαστο.<sup>247</sup> Με βάση αὐτά, παρατηρεῖται ὅτι ἡ ἀναφορὰ σε ονόματα φύλαρχων, ἀλλὰ καὶ οἱ τίτλοι που τοὺς ἀποδίδονται, ἀποτελοῦν τεκμήρια γιὰ κοινωνικὲς μεταβολές στους Σλάβους κατὰ τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ βου καὶ κυρίως στὸν 7ο αἰῶνα.<sup>248</sup>

244 Μένανδρος, *Ἱστορία*, ἀπόσπ. 5.3: 50: *Ὅτι ἐπεὶ οἱ ἄρχοντες Ἀντῶν ἀθλίως διετέθησαν καὶ παρὰ τὴν σφῶν αὐτῶν ἐλπίδα ἐπεπτώκεσαν, αὐτίκα οἱ Ἄβαροι ἔκειρόν τε τὴν γῆν καὶ ἐληίζοντο τὴν χάραν*· στο ἴδιο ἀπόσπ. 21, 194: *ἔστειλε γὰρ ὡς αὐτὸν Δαυρέντιον καὶ τοὺς ὄσοι ἐν τέλει τοῦ ἔθνους ... Δαυρίτας δὲ καὶ οἱ γε ζῆν αὐτῶ ἡγεμόνες ...* Vernadsky 1939:58, ὁ ὁποῖος ἐρμηνεύει τὴν ἀναφορὰ σε ἄρχοντες Ἀντῶν ὡς πιθανὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ διαμόρφωση ηγεμονικῆς τάξεως τοὺς Ἄντες. Waldmüller 1976:27-28. Μαλιγκούδης 1991:47. Kazanski 1995-1996:211. Curta 1999a:23· τοῦ ἴδιου 2001:332. Živković 2007:48-49, σύμφωνα με τὸν ὁποῖο οἱ ἀναφερόμενοι τίτλοι εἶναι σχεδόν ταυτόσημοι καὶ δηλώνουν τὸν σημαντικότερο ηγεμόνα ἀνάμεσα τοὺς φύλαρχους.

245 Živković 2007: 47.

246 Βλ. παρακάτω, ὑποσ. 381. Πα τὰ βαρβαρικά ἔθνη καὶ τὴν ἐξέλιξή τοὺς σε ηγεμονίες, βλ. ἐπίσης Chrysos 2003:13-19.

247 Σιμοκάττης, *Ἱστορία*, I, 7: 52-53· VI, 7.1-5: 232-233· VI, 9.5-6: 237 (ἀναφορές στὸν Ἀρδάγαστο)· στο ἴδιο VI, 9.1-6: 236-237 (9.1: 236: ... *φάσκων ὑπὸ Μουσώκιον τὸν λεγόμενον ῥῆγα τῆ τῶν βαρβάρων φωνῆ ...*)· στο ἴδιο VII, 4.13: 252: *ὁ δὲ Πειράγαστος (φύλαρχος δὲ οὗτος τῆς πληθύος ἐκείνης τῶν βαρβάρων)...* στο ἴδιο VII, 5.4: 253: *ἀναιρεῖται τοίνυν ὁ τούτων ταξίαρχος, ὃν Πειράγαστον ὁ λόγος φθάσας ἐδίδαξεν*· Curta 1999a:24-25. Živković 2007:47-50.

248 Kazanski 1995-1996:211.

